

אחדות

XXXIII. ÉVFOLYAM, 162. SZÁM • 2023. JANUÁR • 500 Ft
5783. TÉVÉT • טבת תשפ"ג • ב"ה

egység

ירחון יהדות הונגריה

MAGYAR ZSIDÓK LAPJA • EGYSÉGES MAGYARORSZÁGI IZRAELITA HITKÖZSÉG

EMLÉKEZÉS 78

ŐSZINTÉN A HOLOKAUSZTRÓL
Interjú SZAMOSI ÉVA pszichológussal

Könyvajánló szülőknek

KÖVES SLOMÓ:

Meg kell találni a fénypontokat a sötétben

Hogyan vált ünneppé
TUBISUÁT ?

FOLYTATJUK

A NAGY *Coca-cola* TITOK:

hogy lett kóser a világ első számú üdítőitala?

KEDVES OLVASÓ!

Gyerekként gyakran gondoltuk azt, hogy ezt vagy azt másként fogjuk csinálni, mint a szüleink. Persze úgy képeltük, jobban csináljuk majd. Mi majd tanulunk az elődeink hibáiból, mi majd okosabbak leszünk. Kedvesebbek, türelmesebbek, vagy éppen következetesebbek, felelősségteljesebbek. De mindenképpen nyíltabbak, őszintébbek – kevésbé mérgezők.

Aztán a barátainknak és családtagjainknak gyerekei lesznek, és döbbenet figyeljük, amit szülőként tesznek. Na hát, azt mi biztos nem hagyjuk majd! Végül eljön a pillanat, amikor bizonyítani kell, hogyan is leszünk mi igazán jól szülők. Ott állunk kezünkben egy újszülöttel és próbáljuk felidézni, mit is, hogy is akartunk jobban vagy legalábbis másként csinálni. Mire kettőt pislogunk, az a kis védtelen újszülött már a szomszéd kisfiú lapátját próbálja erővel megszerezni, már az óvónők nevelési elveivel ütközik össze, már írni-olvasni tanul és hirtelen ott állunk szemben egy kamasszal, aki meg van győződve róla, hogy mindent elrontottunk és ő majd másként, jobban fogja csinálni, mint mi.

Az, hogy mit és hogyan csinálunk szülőként, nagyban függ attól, milyen szülői mintákat hozunk. Vannak családi traumák, elhallgatott titkok, elnyomott örökségek, amik generációról generációra öröklődve mérgezik a szülő-gyerek viszonyt. Vannak családi mintázatok, amiket jó lenne megtörni, néha mégis azon kapjuk magunkat, hogy az anyánk-apánk hangja szól a szánkából és azokat a mondatokat mondjuk, amikről megfogadtuk, hogy mi aztán soha. Máskor meg nem tudunk megszólalni, pedig tudjuk, hogy a csenddel ártunk a legtöbbet.

Igyekszünk jobban csinálni – de elkövetjük a magunk hibáit. Igyekszünk okosabbak lenni – de néha mégis a járt út a jobb. Igyekszünk elegek lenni – ám néha mégis elbukunk. Mindezek ellenére igyekezzünk. Ülünk le együtt olvasni. Legyünk őszinték. Beszéljünk nyíltan – és ha nem tudjuk, mit mondjunk, kérjünk segítséget. A múlt árnyai sokunkat kísértenek és betegítenek meg mind a mai napig. Ideje tényleg másként csinálni. Ideje kilépni a fényre.

Steiner Zsófia
főszerkesztő

Előfizetés:

www.fizetes.zsido.com

Újságunk korábbi lapszámait a

www.zsido.com/egység

oldalon találja meg elektronikus formában.

További információért hívja

a **06 1 268 0183**-as telefonszámot.

SMÚZ

- 2 Csináljuk jobban! Ha tudjuk...
Steiner Zsófia főszerkesztő
4 Hírek

A REBBE SZAVA

- 5 „A Szentély, melyet kezeid emeltek”
Emlékezés a hatodik rebbére
és tu bisvát ünnepére

HOHMECOLÓ

Emlékezés 78

- 7 Hit és holokauszt
Interjú Köves Slomó rabbival
Juhász Vali
10 Őszintén a holokausztról: hogyan
vezessük be gyermekeinket
a történelem borzalmaiba?
Interjú Szamosi Éva pszichológussal
Steiner Zsófia
12 Könyvajánló
Steiner Zsófia
14 A lélek győzedelmeskedett:
virtuális látogatás
a valóságos Auschwitzban
Chana Deutsch

JIDDISKÁJT

- 18 A nagy Coca-Cola titok:
hogy lett kóser a világ első számú
üdítőitala? 2. rész
Kóserági kérdések cenzúrával – és anélkül
Oberlander Báruch

JUDAPEST ANNO

- 22 Niszeltől a Hannáig
és még tovább
Cseh Viktor

KILE

- 26 Hatalmas közönségsikert hozott
az első Maimonidész gyermekverseny
Wallenstein Róbert
28 Árny az árnyban
monodrámá Radnóti Miklós életéről
és költészetéről Turek Miklós előadásában

MISPÓHE

- 29 Tu bisvát, a fák újéve
Dénes Anna
32 A rebbe soha nem téved!
Dénes Anna

ÉCESZGÉBER

- 34 Álljon meg egy percre
és gyönyörködjön
az apró dolgokban
Chana Deutsch

BORÍTÓ

Csináljuk jobban!
Ha tudjuk...

Fotó: Steiner Zsófia

egység MAGAZIN

Kiadja a Chábád Lubavits –
Zsidó Nevelési és Oktatási Alapítvány
Achdut magazine is published
by Chabad-Lubavitch
The Jewish Heritage Center of Hungary

1052 Budapest, Károly krt. 20.
Telefon/fax: (+36-1) 268-0183
E-mail: egyseg@zsido.com
Internet: www.zsido.com

FELELŐS KIADÓ:
Oberlander Báruch rabbi

FŐSZERKESZTŐ: Steiner Zsófia

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES:
Cseh Viktor

ROVATVEZETŐK:
Dénes Anna, Cseh Viktor

OLVASÓSZERKESZTŐ: Molnár Zsófia

TERVEZŐ-SZERKESZTŐ: Juhász Valéria

ISSN 1217-3223 (nyomtatott)
ISSN 1588-0346 (on-line)

A kiadvány szent szövegek részleteit
és magyarázatait tartalmazza.
Kérjük, ne dobja el!

5. oldal

„A Szentély, melyet kezeid emeltek”

„A zsidók szívében és otthonában lévő
kis szentélyre minden esetben úgy
tekintsenek, mintha az a valódi Szentély
volna, mely magába foglalja az egész
világot tartó három alappillér.”

7. oldal

Emlékezés 78

„Nem szabad ezzel megelégedni és nem
szabad azt gondolnunk, hogy az az
emlékezésnek az a módja, hogy nagyon
sokszor elmondjuk: soha többé.”

29. oldal

Tu bisvát, a fák újéve

„A cfáti kabalisták a XVII. században
alkották meg a tu bisvati széder
szokását: tóramagyarázatokat
tartottak és dicsérték Izrael földjét,
termését.”

Sikeres évre számít a magyar-izraeli kapcsolatok terén a külügyminiszter

Szijjártó Péter külgazdasági és külügyminiszter január 17-i Facebook-bejegyzésében számolt be az *Eli Cohen* izraeli külügyminiszterrel történt találkozásáról, ahol megerősítették a két ország közti gazdasági együttműködést. Szijjártó biztosította izraeli kollégáját arról, hogy Magyarország a jövőben is mindent megtesz azért, hogy a nemzetközi szervezetekben Izraelnek ne kelljen szembesülnie igaztalan támadásokkal és tisztességtelen bánásmóddal. Azt is megerősítették, hogy „összeköt minket a Magyarországon élő zsidó közösség, valamint az izraeli magyar diaszpóra”. Így Szijjártó úgy véli: „jogos mindkettőnk elvárása, hogy 2023 egy újabb sikeres év legyen a magyar-izraeli kapcsolatokban”.

Unokája született a jeruzsálemi terrortámadás áldozatának

Alig néhány órával a Jeruzsálem Nevé Jáákov negyedében péntek este elkövetett, hét ember életét követelő gyilkos terrortámadás után unokája született a támadásban meggyilkolt *Rafael Ben Elijáhu*nak. A kisbaba születéséről a vasárnap tartott temetésen Or Ben Elijáhu, az áldozat fia számolt be gyászbeszédében: „Apa, van egy unokád, aki tegnap született. A te nagy lelked ezzel a fiúval lesz.”

A fegyveres támadó január 27-én, a nemzetközi Holokauszt Emléknapon, egy zsinagóga előtt nyitott tüzet az ott álló emberekre, majd mindazokra, akik az áldozatok segítségére siettek. A legfiatalabb áldozat egy 14 éves fiú – aki mindössze egy évvel idősebb annál a palesztin fiúnál, aki másnap szintén Jeruzsálemben lőtt és sebesített meg két arra járó. Benjamin Netanjahu miniszterelnök „erős, gyors és precíz” választ ígért a támadásokra.

Pennsylvania új zsidó kormányzója a Tánáchra esküdött fel

Pennsylvania új zsidó kormányzója, *Josh Shapiro* egy különleges, történelmi értékkel bíró Tánáchra, zsidó Bibliára esküdött fel január 17-én. A kötet egy amerikai zsidó katona, a philadelphiai *Herman Hershman* tulajdonában volt, aki harcolt a második világháborúban. Az amerikai hadsereg által 1942-ben zsidó katonák részére kiadott Tánáchot külön erre az alkalomra kölcsönözték az Amerikai Zsidó Történelem Nemzeti Múzeumából. „Hershman mindig magánál tartotta a Bibliát a második világháború során, országunkat szolgálva, majd visszatért vele Philadelphiába” – mondta a múzeum kurátora, *Josh Perelman*. Shapiro kéréséről elmondta: „meg akarta tisztelni az országot szolgáló zsidókat, hiszen ő maga is a saját tehetségével szolgálja az országot”.

Négy brit milát ünnepeltek a háború sújtotta Harkivban

Az ukrainai Harkivban három különböző korú zsidó fiú és egy felnőtt férfi lépett be Ábrahám szövetségébe. A körülmetélést végző szakemberek, *Mendel Kohen* rabbi és *Dovid Slomo Gelber* Izraelből és Mariupolból érkeztek az ostromlott városba január második hetében. A szertartást a város lubavicsi küldötte, *Mose Moskovitz* rabbi szervezte meg.

Először egy hat hónapos kisfiú lépett be az Örökkévalóval kötött szövetségbe, édesanyja a *Menáchem Mendel* nevet választotta neki. Ezután négy éves testvére következett, aki az *Amir* nevet kapta, majd a harkivi zsidó iskola egyik tanulója, a kilencéves Ávrahám került sorra.

Az utolsó brit milát egy felnőtt férfin, *Alexander*en végezték el, aki egy ideje már a közösség aktív tagja. Amikor Moskovitz rabbi bejelentette a mohelek érkezését, elhatározta, hogy él a lehetőséggel és pótolja szülei mulasztását.

„A Szentély, melyet kezeid emeltek”

Emlékezés a hatodik rebbére és tu bisvát ünnepére

Isten kegyelméből
Svát hó 10. és 15., a fák újéve között
5747. [1987] Brooklyn, N.Y.

Népünk, Izrael fiaihoz és lányaihoz, éljenek bárhol
Isten áldjon meg mindnyájukat!

Folytatni kell az elhunyt munkáját

Üdvözet és áldás!

Svát hó 10. után, ami apósom, az áldott emlékü rebbe halálzási évfordulója, még mindig a nap legfontosabb üzenetének hatása alatt állunk, ami nem más, mint a lélek halhatatlansága és különösen a zsidó nép vezetője lelkének halhatatlansága, aki egész földi léte alatt szoros összeköttetésben állt a Tórával és a parancsolatokkal, melyek teljes mértékben átítatták őt és ezenfelül képes volt magasra emelni egész nemzedékét és az eljövendő nemzedékeket, a tanítványait és követőit, akik az ő útján járnak.

Különösen azért, mert az ő szolgálatának és tevékenységének középpontjában a Tóra (annak megnyilvánult és rejtett oldala), illetve a parancsolatok terjesztése állt a zsidó nép legszélesebb köreiből, a világ minden tájékán, inspirációt nyújtva az egyéneknek és a közösségeknek, „ifjainkkal és időseinkkel, fiainkkal és lányainkkal”, kivételek nélkül, „mindannyian, egységben”, együtt felállva és kijelentve az Örökkévaló számára: „Megtesszük és meghallgatjuk!”, az összes parancsolatot és az egész Tórát, örökkön örökké.

Így tehát az alábbi javaslatot és sürgős kérést intézem minden zsidóhoz, férfihoz és nőhöz, éljenek bárhol, a következő rövid bevezetéssel:

Minden egyes évben, a halálzási évforduló napján, az elhunyt minden tevékenységét nem csak folytatni kell, hanem minél nagyobb lelkesedéssel és erővel meg kell újítani és tovább kell fejleszteni, ahogy a szentség és jó cselekedetek terén is ez a teendő, a „szentségben csak emelkedünk” elv alapján, nagy általánosságban és konkrét ügyekre vonatkozólag is.

Az efféle megújulás és innováció a korábban végzett tevékenységekre is vonatkozik, hiszen mostanáig ezekből a tevékenységekből hiányzott egy alapvető dimenzió vagy egy olyan hangsúlyos elem, mely most már megújult formában van jelen. A megújulás az emberekben általában és zsidókban különösképpen éppen ezért új erőt ébreszt, amit tettekre váltanak át, mert a tett a dolgok lényeges eleme. Így tehát a megújult (bár nem feltétlenül új) te-

vékenységek olyanná válnak, mintha valóban újak lennének. A megújulásnak olyan hatást kell kifejtenie, hogy valóban újakká váljanak általa.

***

Minden zsidó otthon legyen egy kis Szentély

Az Isten által megalkotott emberi természet velejárója, hogy ha bármi olyan dologgal is találkozunk nap mint nap, vagy akár ennél ritkábban, ami nem áll érdeklődése középpontjában, akkor annak nem áldoz különösebb figyelmet, még ha valójában igen fontos dologról is van szó.

Más a helyzet, ha egy bizonyos dologról látszik, hogy igen nagy jelentőséggel bír és ráadásul megfelelő hangszúllyal mutatják be; akkor az ember hozzáállása és reakciója teljesen más szintre emelkedik.

Az egyik téma, amiről a múltban már szó esett, de nem olyan hangsúllyal, ami megilletné a mindennapi életben betöltött, alapvető fontossága révén, a következő:

Minden zsidó otthont egy kis szentéllyé kell tenni, mely képes kifejezni Isten parancsolatának és ígéretének belső okát: „Készítsenek nekem szentélyt, hogy közöttük lakozzam”. Bölcsseink rávilágítanak arra, hogy nem az áll: benne, azaz a szentélyben lakozzam, hanem az, hogy közöttük, öbennük. Más szóval a szentély felépítői között, minden egyes zsidó férfi és nő szívében és lelkében és minden egyes zsidó otthonban.

Egyszerűen fogalmazva: Arra biztatok minden zsidót, hogy őszinte törekvésük legyen Isten kérését: „hogy közöttük lakozzam” mindennapi életük központi témájává emelni, teljes odaadással, gondolataikban, beszédjükben és tetteikben, hogy képesek legyenek a lehető legteljesebb mértékben megvalósítani azt.

Pontosabban és konkrétan fogalmazva: A zsidók szívében és otthonában lévő kis szentélyre minden esetben úgy tekintsenek, mintha az a valódi Szentély volna, mely magába foglalja az egész világot tartó három alappillér, a Tóra, az istenszolgálat (ima) és a jó cselekedetek forrását és megnyilvánulását.

A Tórát a szentélyhez tartozó tárgyak közül elsőként említett és a Tízparancsolatot is tartalmazó frigláda szimbolizálja, amit a szentek szentjében tartottak. Ezt a kapcsolatot még jobban kiemeli, hogy közvetlenül az írott tan megalkotásának befejezése után a szentek szentjében lévő frigláda mellé helyezték el a tóratekeresztet.

A szolgálat az imát jelképezi, hiszen „a házamat az ima házának nevezzék”, továbbá ez az „Ég kapuja”, mivel min-

den ima a szentek szentje felé hangzik el és azon keresztül emelkedik az égbe.

Maimonidész magyarázata szerint a Szentélyt az Istennek ajánlott áldozatok bemutatási helyeként szentelték fel, az áldozatok lényege pedig az, hogy a lehető legközelebb hozzák a zsidókat Istenhez, a teljes alávetettség és önfeláldozás élményének megélése által. Ennek megfelelője az akarat Istennek való alárendelése az imán keresztül, az ember szívében és lelkében.

A jó cselekedetek gyakorlását a szentélyhez tartozó tárgyak közül a frigyláda után, másodikként említett szinkenyer asztala szimbolizálja, mivel a Szentély volt az a hely, ahonnan az Örökkévaló kiárasztotta kegyességét „teljes, nyitott, szent és bőséget adó kezével” az egész világ és különösen a zsidók számára.

A zsidó otthon három pillére

A fentiekből következik a „Járj az Ő útjain”, tehát az Örökkévaló követésének isteni előírása, ezért a zsidók otthonában lévő kis szentélyben is jelen kell lennie a valódi Szentély által megtestesített három alappillérnek.

Tóra: Az ember otthona legyen egy olyan hely, ahol rendszeresen és egyre növekvő mennyiségben és minőségben tanulmányozzák a Tórát. Ehhez tartozik, hogy a ház polcai és szekrényei legyenek tele szent könyvekkel, de ne dekoratív céllal, hanem azért, hogy tartalmukkal és szellemükkel betöltsék az otthont.

Ima: Az olyan otthonban, ahol fontos szerepet kap az ima, a napot a *Mode ani* (Köszönöm neked...) imával kezdik és a *Háskivenu* (Adj nyugalmat...) imával zárják, melyet a lefekvés előtti Smá Jisráel recitálásakor mondunk el.

Bár a három főimát a zsinagógai közösséggel mondjuk el, a *Mode áni*val kezdjük a napot, rögtön az ébredést követően. Ugyanígy az utoljára elmondott ima is az otthonunkban hangzik el, az esti lefekvés előtt. E két alkalom között pedig számtalan egyéb imát és áldást mondunk, például az étkezések előtt és után.

Jó cselekedetek: Az adománygyűjtő perselyek mellett az otthon legyen a vendégfogadás központja. Ehhez hozzátartozik mások lelki, testi és anyagi jólétének elősegítése, legyen szó egyénekről vagy közösségekről, illetve olyan intézmények támogatása, melyek Tórával, imával, illetve jótékonyssággal foglalkoznak.

A kis szentély megtestesítő otthon Isten Szentélyéhez hasonlítható, ahogy a Tórában áll: „A Szentély, melyet Isten alkotott, Isten fog örökké uralkodni”. Ez egy olyan otthonban valósul meg, ahol állandóan tudatában vannak az Örökkévaló uralmának és a *Mode ani* ima üzenete határozza meg a mindennapi cselekedeteket örökkön örökké.

A fent említett három alapelem, a Tóra, az ima és a jótékonyosság nyilván minden zsidó otthonban megtalálható, ám lehetséges mindezt egy magasabb szintre emelni és a háztartás legfontosabb alapköveiként fenntartani.

Az Örökkévaló nem követel többet, mint amennyit az ember elbír, azonban ebből az is következik, hogy amit

megkövetel egy zsidótól, legyen szó férfiról vagy nőről, az mindenképpen teljesíthető. Isten azt várja el, hogy mindenki a lehető legteljesebb mértékben használja ki a saját képességeit. Erről szól bölcsen az azon tanítása, mely szerint Isten semmit sem teremtett hiába, ezért megköveteli az általa az embernek juttatott képességek teljes kiaknázását.

Ezen, Istentől származó képességek közé tartozik az is, hogy minden területen emeljünk a szentség szintjét, tehát ne elégedjünk meg a jelen helyzettel, akármennyire is kielégítőnek tűnik, hanem emelkedjünk egyre magasabbra a jóság és a szentség területén folyamatosan, minden egyes nap.

Az ember, mint a mező fája

Mindez összefügg a fák újévével és az ahhoz kapcsolódó tórai gondolattal, mely szerint az ember olyan, mint a mező fája. Abból látjuk, hogy egy fa él, hogy folyamatosan növekszik. A fa létezésének célja, hogy gyümölcsöt hozzon, méghozzá a lehető legnagyobb mennyiségben és legmagasabb minőségben. Ezt kéri az embertől is Isten: növekedjen folyamatosan minden pozitív területen, s ebben a három tartópillér, a Tóra, az ima és a jó cselekedetek, azaz a micvák vezessék.

Ezen dolgok mind összekötetésben állnak a végtelen Istennel, legyen áldva, ezért maguk is végtelenek, tehát mindig van lehetőség többet és többet tenni. Ahogy korábban is említettem, az Örökkévaló megadja a szükséges képességeket a folyamatos fejlődéshez, továbbá ahhoz is, hogy mindezen célokat örömmel és boldogsággal ériük el.

A megváltás elhozatala

Adja meg Isten mindenkinek, férfiaknak és nőknek egyaránt, hogy sikerrel járjanak a fent leírtakkal kapcsolatban, ezzel is segítve a Szentély mihamarabbi felépülését, ahogy az Írásban áll: „A Szentély, melyet a kezeid emeltek, Örökkévaló”, továbbá igaz messiásunk közeli eljövételét, hogy a prófécia szavai beteljesedjenek: „Isten fog uralkodni örökkön örökké”, illetve „Kedvelted, Örökkévaló az országodat” és „országunk megadja termését”, lakosai pedig „tisztelettel övezve éljenek országunkban”, miközben megvalósul, hogy „Mutasd, Örökkévaló kegyelmedet és segíts meg minket”. Mutasd, azaz lássuk és lássa minden élőlény mindezek fizikai megvalósulását tisztán, a saját szemével.

Nagyrabecsléssel és a siker áldásával a fentiekkel kapcsolatban,

M. Schwarzenberg

HIT ÉS HOLOKAUSZT

emlékezés

78

Köves Slomó előadásai

JUHÁSZ VALI interjúja

Hit és holokauszt

– Az első előadás címe: Hit és holokauszt. Miért választotta ezt a témát?

– A holokauszttal kapcsolatban a legjobban azok a témák foglalkoztatnak, amelyek a hit és a holokauszt kapcsolatával foglalkoznak. Ézekekről gondolkodtam a legtöbbet kiskamaszkorom óta: a saját útkeresésemben a zsidósághoz és a rabbivá válásom során egyaránt.

Elsősorban természetesen az, hogy lehet-e Istenben hinni a holokauszt után. Sokak családjában, így nálunk is a nagyszüleimnek a holokauszthoz való viszonya az elhallgatásban mutatkozott meg leginkább. Gyakorlatilag elhagyták a zsidóságot, a holokausztról nem beszéltek, de mégis látszott, hogy az egész identitásuk arra épül. Többször hallottam őket azzal érvelni, hogy nem lehet Isten, ha megtörténhetett egy ilyen szörnyűség, mint a holokauszt. Így aztán ez a kérdés kiskorom óta foglalkoztatott és érdekel a mai napig.

– Kicsit mélyebben megközelítve a témát, azt lehet tudni, hogy sok zsidó fordult el a hitétől a holokauszt szörnyűségei után. Miként gondolkodik erről a zsidó vallás?

– Az természetesen igaz, hogy sokan elfordultak a vallástól, ám sokan inkább megerősödtek a hitükben. Semmiképpen nem lehet az embereknek az Istennel való

Az EMIH az utóbbi években különleges módját választja a budapesti gettó felszabadulásáról való megemlékezésnek. Tavalyelőtt 76, a tavalyi, 77. évfordulón 77 órán keresztül visszaemlékezők kisfilmjeit és fontos nagyjátékfilmeket, dokumentumműsorokat láthattunk. A megemlékezés újszerű kivitelezésének híre a világ minden tájára eljutott, hiszen így azok is bekapcsolódhattak, akik személyesen nem juthattak el a budapesti ünnepségekre. Idén, a budapesti gettó felszabadulásának 78. évfordulójának másnapján, január 18-án, a Zsilip Központban Túrek Miklós színművész adta elő Radnóti Miklós verseiből összeállított monodrámáját, melynek címe Árnny az árnyban... Az emlékezés folytatásaként Köves Slomó, az EMIH vezető rabbija két részes előadás-sorozatot tartott két csütörtökön januárban és február elején az Óbudai Zsinagógában. Erről kérdeztük a rabbit.

viszonya fölött ítélni, esetleg azt helyesnek vagy helytelennek ítélni. Pláne nem egy olyan történetben, mint a holokauszt, ahol azok, akik személyesen megélték ezeket a szenvedéseket, azoknak a helyébe egyáltalán nem tudjuk képzelni magunkat. Így az előadás sem arról szól, hogy mit mond a zsidó vallás ezekről az emberekről. Sokkal inkább arról, hogy mik a tanulságai a zsidó vallás szempontjából a holokausztnak és hogy egyáltalán, ha a holokauszt szimbóluma a világban lévő rossznak, akkor hogyan történhetett meg, miközben hiszünk abban, hogy van egy abszolút jó, ami pedig a transzcendens teremtető Isten. Ugyanakkor az előadás arra is rá fog mutatni, hogy ha nem hiszünk ebben, akkor semmi okunk arra, hogy higgyünk abban, van jó, van erkölcs, van helyes és van helytelen.

Zsidó dolog-e a holokausztra való emlékezés?

– Sokszor hallani, hogy a „zsidók mindig csak az ellenük elkövetett bűnökről beszélnek”, azonban ugyanannyiszor kerül szóba az is, hogy „már nem emlékeznek meg méltó módon erről, pedig soha nem szabad elfelejtenünk”. Hogyan lehet megtalálni a helyes módot ebben?

– A Zsidó dolog-e a holokausztra való emlékezés? – első halásra provokatív címnek tűnhet, pedig ez is érdekes téma, megkerülhetetlen. Annyira elemi, az egész zsidó népet megrázó és meghatározó eseményről van szó, ami felveti a kérdést, hogy milyen módon tud az identitásunknak úgy része lenni, hogy az ne egy áldozati önmeghatározást jelentsen, hanem annál többet adjon. Azon tűnődöm, hogy mi lehet az a zsidó mód, ahogyan erre emlékezzünk.

Valamilyen módon az emlékezésnek egy másik, sokkal eredetibb, személyesebb módját kell igyekeznünk megtalálni.

Természetes dolog, hogy egy emlékezés ugyanolyan stációkon megy keresztül, mint egy személyes trauma esetén: vannak bizonyos mentális, lelki állomások. Először – amikor az ember nem sokkal a trauma után van –

néhány nappal, héttel, hónappal, vagy akár évvel, akkor természetes, hogy nincs még meg benne a lelki erő, hogy azt feldolgozza. Így aztán inkább tabusítja a dolgot, hallgatásba burkolózik, megpróbálja valahol nagyon mélyen eltemetni. Aztán eltelik annyi idő, hogy tudjon róla úgy beszélni, hogy a fájdalom elviselhető legyen és aztán egy egészséges emlékezés- vagy gyászfolyamatban végül valahova elhelyezi a saját személyes traumáját, gyászát – egy olyan helyre, ahol az maradandó értéként meg tud maradni.

Harmadik fázis

Azt hiszem, hogy kollektív szinten mára már eljutottunk a harmadik fázisba a holokauszt-emlékezéssel kapcsolatban. Ezt fel kell ismernünk. Hosszú évtizedeken keresztül a túlélők is nagyon keveset beszéltek a holokausztról, a magyar társadalomban pedig különösen nem lehetett ezt a témát boncolgatni nyíltan, főleg nem nyilvánosan beszélni róla. Aztán következett néhány évtized, amikor ki kellett mondani, hogy micsoda csalódás, micsoda fájdalom ez, hogy kik voltak a bűnösök, a tettesek. Ám nem szabad ezzel megelégedni és nem szabad azt gondolnunk, hogy az az emlékezésnek az a módja, hogy nagyon sokszor elmondjuk: soha többé.

El kell jutnunk a harmadik fázisba, amikor megtaláljuk azt, hogy miként lehet a holokauszt emlékét valami olyan személyes oldalról megközelíteni, ahol a zsidóság történetét olyan univerzális értéké alakítjuk, ami egyszerűen a zsidóság története. Nem fosztjuk meg a zsidó mivoltától, mégis valamilyen személyes, emocionális és erkölcsi tanulsággal bíró dologként kezeljük.

– Miért kell emlékezni közel 80 évvel a holokauszt után? Az előadáson három válaszlehetőség is felmerül: 1. Emlékeztetni a világot a bűnösök felelősségére? 2. Emlékeztetni a világot a szenvedésre és arra, hogy kik voltak az áldozatok? 3. Emlékeztetni arra, hogy az ember milyen mélyre tud süllyedni? Ezek közül melyiket emelte ki az előadáson?

– Ezek mindegyike kérdésként, opcióként merül fel. Valójában azonban ezeknél mélyebb az, ami az emlékezést érvényessé tudja tenni. Azt mondanám, hogy azokat a fénypontokat kell megtalálnunk, amelyek a sötétségben is ott voltak, és amelyeknek az értékét éppen a sötétség mutatta meg.

Mik azok az értékek, amelyek egy ilyen sötét időszakban a világnak az embereknek erőt, reményt adtak a túlélésre, az újjáépítésre?

„Mi adott erőt azoknak az embereknek, akik az egész családjukat, feleségüket, férjüket, gyerekeiket elveszítették, ahhoz, hogy egy új családot, egy új közösséget vagy egy új országot építsenek?

Mi adott erőt a kisgyermekeknek – azzal a tudattal, hogy az édesanyjuk a másik táborban még ott van –, hogy túléljék ezeket a szenvedéseket?

Mi adja az erőt a holokauszt túlélőnek, hogy higgyen abban, hogy a világ még tud jó lenni?”

Ezek azok a dolgok, amiket hogyha megtalálunk, akkor olyan örök érvényű fénycsóvákra, értékekre lelünk, amelyek a mai ember számára is relevánsak tudnak lenni.

„Kedves Rabbi Úr!

A tegnapi előadásod nagyszerű volt, várom a folytatást!

Úgy érzem, azt tapasztaltam a holokausztot valamiképp túlélők között felnőve, hogy az esetenkénti „bitehagyottság”, csalódottság legfőbb oka „történelmi”, a korábban a többségi társadalomba „beilleszkedni”, asszimilálódni erősen vágyók illúzióinak szétfoszlása. Tehát nem Istenben, hanem „csak” a kortársaikban, a hivatalos hatalomban csalódtak – olykor végzetesen.

A zsidó történelmet, Tórárt jól ismerők akkoriban is tudták, minden pusztulás és túlélés a hitben/ Istenben megerősödést (edzettségünket) erősítette.

Apám egész családja (gyerekei is) „ott maradt”, egyedül ő jött haza – emberi roncsként – a lágerből. Anyám férje a munkaszolgálatban... Ők ketten – Istenben erősen megbízva – aztán új családot alapítottak, ahogyan oly sokan... Persze rengeteg sérülést hordozva és okozva, továbbadva nekünk, gyerekeiknek is, akaratlanul. De: továbbadva töretlen isten-hitüket is.”

Egy résztvevő visszajelzése az első előadás után

Meglátni a csodát

– Hogyan láthatjuk meg a csodát abban, hogy a zsidó nép minden nehézséget túlélt és ennek eredményeként ma is él?

– A holokauszt igazi fénye az, amiről az imént beszélünk és ez mintegy nyolcvan év után látszik. Ha visszamennénk nyolcvan évvel ezelőtre és láthatnánk, hogy milyen kontraszt van a mai zsidó élet és a nyolcvan évvel ezelőtti kilátások között, akkor látnánk, hogy az az irdatlan sok szenvedés és értelmetlen fájdalom, amit a zsidó nép meg kellett hogy éljen a holokausztban, milyen váratlan fordulatot vett.

Gondoltuk volna nyolcvan évvel ezelőtt, hogy itt leszünk a 2020-as években, és lesz egy zsidó állam közel nyolcmillió zsidóval? Hogy a zsidóság lélekszáma eléri vagy már lassan túltesz a holokauszt előtti számokon? Gondoltuk volna, hogy a zsidóság mára az egész világon tulajdonképpen biztonságban és méltó megbecsülésben részesül, annak ellenére, hogy az antiszemitizmus egy örök betegség és soha nem múlik ki. Olyan bibliai próféciák juthatnak az eszünkbe, mint Mózes 5. könyvének a vége, amikor Mózes megjövendöli azt a nagyon sok szenvedést, amit a zsidóságnak meg kell élnie, de közben megjövendöli azt is, hogy a zsidóság soha nem fog elveszni és a végén mégiscsak megmarad.

Ezt a csodát látva, amikor ma a holokausztra emlékezünk, akkor – a fájdalomra és az áldozatokra való emlékezés mellett – igazából azt is ünnepeljük, hogy túléltek azokat az ideológiákat, birodalmakat, amelyek a zsidóságot mint népet és mint eszmét el akarták tüntetni a föld színéről.

Őszintén a holokausztról: HOGYAN VEZESSÜK BE GYERMEKEINKET A TÖRTÉNELEM BORZALMAIBA?

STEINER ZSÓFIA *interjúja*

A holokauszt szemtanúi, túlélői (és elkövetői) lassan mind eltávoznak az élők sorából, így még fontosabb, hogyan és mikor adjuk át a következő generációnak a vézskorszak történetét. A következő generáció már úgy nő fel, hogy nincs élő kapcsolata a soával, ugyanakkor sebeit akár még az utánuk jövő nemzedék is magával hurcolhatja. SZAMOSI ÉVA klinikai gyermek szakpszichológust, pszichoterapeutát kérdeztük.

– Mikortól ajánlja, hogy elkezdjük a gyerekekkel beszélni a holokausztról?

– Én nem a holokauszttal kezdtem, hanem a zsidó történelemmel, mivel ezt egy folyamat végén lévő legborzalmasabb pontnak élem meg. Így adtam tovább a gyerekeimnek és az unokáimnak is. Fel kell kelteni a gyerek érdeklődését és a zsidó ünnepek jó kiindulási pontot adnak ehhez, hiszen ezek egy része a zsidók győzelméről szól, aminek kapcsán el lehet mondani, kik háborúztak, miért háborúztak. Ezek kapcsán lehet beszélni róla, hogy a zsidókat üldözték, lehet beszélni a sötét középkorról, hogy ha valahol pestisjárvány tört ki, akkor a zsidókat hibáztatták, mert köztük nem terjedt úgy a pestis, hiszen kezet mostak, normálisabb életet éltek és így tovább. Innen át lehet lépni arra, hogy megkülönböztető jelzést kellett viselniük, hogy messziről lehessen látni, kit kell elkerülni. Tehát nem kell, hogy a holokausztot rögtön elmondjam, így kezdjük, hogy zsidók vagyunk, kik voltak az őseink, miért harcoltak, hogyan harcoltak, milyen ünnepeink vannak. Így haladva olyan nyolc-kilenc éves korra el lehet jutni a holokauszt történetéhez is. Nyilván nem a legvéresebb és legborzalmasabb dolgokkal kezdjük, hanem azal, amivel tud valamit kezdeni. A kirekesztéssel, hiszen a gyerek jár iskolába, biztosan találkozott már a bullyinggal és szépen folyamatosan beszélgetve, nagyjából 14-15 éves korra jutunk el oda,

hogy mindennel tisztában van, a gázkamrákig bezárólag. En ezt a folyamatot csináltam végig a saját családomban.

– Miért ennyire fontos ilyen korán erről beszélni? Nem kevésbé traumatizáló nagyobb korban szembesülni a tragédiákkal?

– Azért kell elmondani, mert a gyerek úgy is érzi, hogy van valami, amiről nem beszélnek. Azokban a családokban, ahol erről nem beszélnek, sokkal nagyobb az esélye a holokausztszorongásnak, mint azokban a családokban, ahol ezekről nyíltan szó van. A vallásos családokban, ahol pozitívan élik meg a zsidóságukat, még kevésbé fordul elő ez a fajta szorongás. Ha mindig nyíltan és az életkoruknak megfelelően adjuk elő, főleg a bátorságot hangsúlyozva, akkor nem lesz bennük szorongás. Ha csak éreztetem, hogy van valami, akkor biztos, hogy szorongást keltek. Ha valamit jól csináltam, akkor az az, hogy sem a gyerekeimben, sem az unokáimban nincs holokausztszorongás.

– Hogy lehet fölvezetni ezeket a tragédiákat? Nyilván nem lehet leültetni és történelmi előadásba fogni.

– Óhatatlanul szóba kerülnek a családi történetek, szülők, nagyszülők, ilyenkor lehet beszélni erről. Az én unokáim is jöttek hozzám, hogy Éva mama, mesélj valamit, és akkor én sokszor a saját családomról meséltem. Olyan nyolcéves lehetett az unokám, amikor azt mondtam, hogy tudod, mit, most elmesélem, mi történt az én apukámmal 1944-ben. Hogy hogy lett MUSZ-os és amikor látta, hogy a mellette levő mindjárt össze fog esni, akkor ő felkarolta és úgy vitte, hogy agyon ne löjék és éjjel ápolta stb. Aztán kérdezték a férjemtől is, neki szegény édesanyját a Dunába lőtték, hogy Jani papa, a te anyukáddal mi történt? Akkor lehetett a holokausztról is beszélni, az ő szintjükön.

– Hogy lehet elkerülni, hogy a gyerekek félni kezdjenek a történetek hatására? Különösen így, hogy a saját családuknak történetéről van szó...

– Én ezekhez a történetekhez mindig hozzátettem az erőt és a bátorságot, mert nem ijesztgetni kell a gyereket, hanem arról biztosítani, hogy bátor, erős, nagy-

szerű és különleges tulajdonságokkal rendelkeznek, ami csak nekünk adatott meg. Mindent elmondtam, de mindig mellétem valami hősiest, valami nagyszerűt. A klienseimet is így ápolom – nekik sokszor a dédszüleik voltak Auschwitzban, de még ők is hordozzák a nyomait ennek a traumának. Mindenkinek kötelezővé teszem a látogatást Izraelben, ez nálam a terápia kötelező része, hogy lássák a nagyszerűséget is és azt, hogy a történet vége jó. Enélkül valóban csak félelmet ébresztünk. A legfontosabb, hogy azt lássuk, hogy a vége a történetnek jó, és minket nem lehet legyőzni.

– *Mi történik, ha mégsem kezdtünk el időben foglalkozni a kérdéssel? Okozhatunk ezzel károkat?*

– Ha elmulasztottuk a megalapozást, akkor mihamarabb kell pótolni. A kamaszok olyasmit is észrevesznek, amit nem szeretnénk, hogy tudjanak. A rejtett árnyékainkat is látja, így jobb mihamarabb őszintén beszélni velük. Bennem rengeteg holokauszt-szorongás volt, mert régen ezt nem úgy kezelték, ahogy kellett volna. Sok-sok terápia kellett hozzá, hogy ezt feldolgozzam. Amikor az unokám félt a sötétben, elmeséltem, hogy én milyen nagyon sokáig féltam a sötétben és hogy miért féltam. Ő ezt megértette és aztán már nem félt annyira. Az őszinteség, akár hiszik, akár nem, bátorra tesz. Egy őszinte, nyílt kommunikációs csatornát nyit. A legkisebb titok is elszigetel, megszünteti az igazi, valódi kommunikációt és a kamasz gyerek azt érzi, hogy valami nem stimmel és mivel nem tudja, mi az, mindenfélét kitalál, hogy mi lehet a titok. Úgyhogy ebben a korban már mindenképp kell velük beszélni.

– *Volt már szó az átöröklött traumáinkról az újságban, sok olvasónk ismeri ezeket saját tapasztalatból. Mivel tudjuk segíteni a gyerekeinket otthon, mi magunk, ha esetleg úgy látjuk, hogy valamiféle holokauszt-szorongás alakult ki bennük?*

– Ehhez mindenképp terapeutára van szükség: a szakembereknek megvannak a módszereik, amikkel kijátszadják, kibeszéltetik, feloldják ezeket a szorongásokat. Vannak belénk ivódott dolgok, amiken lehet segíteni. El kell vinni a gyereket pszichológushoz, én is elvittem az enyémet, amikor kellett, mert otthon én nem pszichológus vagyok, hanem anyuka vagy nagymama. Én legalább 25 évig jártam a saját terápiámba és el kell mondanom, hogy amikor ezeket a terheket le tudtam tenni, az volt a legjobb érzés a világon. A szabadság megízlelésénél, annál, hogy teljesen megszabadultam, nincs csodálatosabb érzés. Én már sohasem félek, nemcsak Izraelben, de Pesten sem. A férjem kipában jár az utcán is, és sokáig féltetem az unokáimat, amikor ide-oda vitte őket. Most már nem félek.

– *Milyen formában törnek elő ezek a traumák és szorongások?*

– A legváltozatosabb formákkal találkoztam a munkám során. Tudni kell, hogy Magyarországon gyerekekkel is foglalkoztam, mióta Izraelben élünk, már csak felnőtteket kezelek. Kezeltem például egy hölgyet, akinél annyi élelmiszer volt felhalmozva, hogy négy fagyasztóra és három fridzsiderre volt szüksége és ennek az okára tudtunk rájönni. Azért is kell foglalkozni ezekkel, mert betegségekhez vezethetnek, testi betegségekhez, mint pl. a különböző bélrendszeri betegségek és jobb ezt megspórolni.

– *Azon kívül, hogy leülünk, beszélgetünk, mit tudunk tenni a gyerekeinkért?*

– Három dolgot szoktam ajánlani azon kívül, hogy nyíltan beszéljünk. Olvasunk együtt a témába vágó könyveket, nézzünk együtt filmeket (itt azért vigyázzunk, hogy mit mutatunk meg, mert hallani a borzalmakról és látni azokat nagyon más, és ez valóban ijesztő lehet.) A harmadik pedig, hogy lehetőleg látogassunk el Izraelbe, hogy megmutassuk, hogy abból, ami volt, mi lett.

– *Miért ennyire fontos Izrael?*

– Luca unokám egyszer megkérdezte, hogy mi lesz, ha újra megtörténik mindez. Azt feleltem neki, hogy ilyen már nem fordulhat elő, mert akkor az El Al repülő-

je leszáll itt Budapesten, mi felszállunk rá és elmegyünk Izraelbe. És meg is tetük, amikor 14 éves volt, és többet nem félt attól, hogy ilyen előfordulhat újra.

– *Mi van akkor, ha a szülő maga nem tud a feldolgozatlan traumáitól beszélni erről, miközben a gyerek szeretné?*

– Általában így kerül a pszichológus a képbe, mert a gyerek átveszi a szülő szorongásait. Vezetek egy képzést, ahol érdekes módon két olyan eset is előkerült a résztvevőknél, amiben a gyerekek súlyos, önpusztító tünetekkel kerültek a szakemberhez, és mindkét esetben az állt a háttérben, hogy a gyerekek nem tudtak róla, hogy zsidók. Amikor a terápiában ezt feldolgozták, akkor megszűntek az önpusztító tünetek. Akár-hogy is titkolják ezeket a történeteket, egy-egy mondat mindig elhangzik, amivel a gyerek nem tud mit kezdeni.

– *Mi a helyzet egyes házasságoknál, ahol esetleg a két oldal felmenői nem egy oldalon álltak?*

– Az ilyen családokban különösen fontos, hogy mind a két oldal múltját ismerjék meg, hiszen ez az ő családjuk története. Az emberséget kell hangsúlyozni és azt, hogy nem egyes csoportok rosszak, hanem vannak jó emberek és rossz emberek.

– *Hogy lehet egy nem-zsidó családban önvád és szorongáskeltés nélkül beszélni a holokausztról?*

– Minden gyereket tisztességre, becsületre kell nevelni. Ugyanazt kell tenni, mint a zsidó gyerekekkel. Nagyon fontos, hogy kis kortól beszéljünk arról, hogy mindig voltak emberek, akiket üldöznek, csúfolnak.

– *Mi lenne az iskola szerepe?*

– Nagyon korán, első osztálytól tanítani kellene ezekről a dolgokról, és akkor nem lenne ennyi bántás az iskolákban. Nem is kell az embereknél kezdeni, lehet először beszélni arról, hogy az állatokkal, hogy bánunk és innen felépíteni a gyerekek ismereteit a bántalmazásról, a kirekesztésről. Ezzel kellene tölteni az osztályfőnöki órát. Itt Izraelben – tudom, elfogult vagyok – nagyon korán foglalkozni kezdenek ezzel, és nincs is annyi iskolai bántalmazás.

NÉVJEGY

Cím: Francesco Tirelli fagylaltozója
Szerző: Tamar Meir
Kiadó: Infopoly Alapítvány
Korosztály: 6-7 éves kortól
Fülszöveg: Péter egy budapesti zsidó kisfiú volt. Francesco Tirelli pedig Olaszországban született, majd felnőttként Budapestre költözött, és fagylaltozót nyitott. Péter sokszor betért Francesco üzletébe, hogy élvezze a fagylaltok színeit, illatait és ízeit. De kitört a háború. Péter és családja, és még sokan mások rejtekhelyet kerestek maguknak. Franciscónak pedig volt egy ötlete... A Francesco Tirelli fagylaltozója egy valóságos történet a barátságról, a bátorságról és az emberségről

Francesco Tirelli fagylaltozója

Nem könnyű mesekönyvet írni a holokausztról, főleg nem valós történetre alapozva, ám Tamar Meir irodalomtörténésznek ez sikerült. Apósa, Jicchák (Péter) Meir professzor gyerekkorának és megmenekülésének történetét írta meg. A bájos rajzok gyönyörűen egészítik ki a szöveget, ami egyszerű szavakkal, a borzalmak kifejtése nélkül, ám a veszély mélységének érzékeltetésével mesél a gyerekeknek a vészidőszakról és a hős fagylaltárusról, Francesco Tirelliről. A könyv végén a szülők számára életrajzi adatokat is találunk, így részletesebben is megismerkedhetünk a történettel és a szereplőkkel. Francesco Tirellit 2016-ban Világ Igaza díjjal is kitüntették, emlékére Budapesten, a Rottenbiller utca 66. szám alatt emléktábla őrzi. Idén januárban szülővárosában, az olaszországi Campagnola Emiliában a könyvtár egyik termét nevezték el róla.

Egy fiú a csapatból

„Ez nem számítógép játék – akarta ordítani Dani –, itt nem válthatsz karaktert és nincs másik életed”.

Igaz Dóra regénye egészen különlegesen közelíti meg a holokauszt témáját. Egy mai magyar iskola ötödik osztályán keresztül indulunk útnak, a mindennapi civódások, focimeccsek, számítógépes játékok és dolgozatra készülés közepette egy ártatlannak tűnő vita során bekúszik a gyerekek életébe a kirekesztés, az antiszemitizmus és a holokauszttagadás. Az olvasó számára is jól ismert díszletek között olyan témákról ír Igaz Dóra, ami ritkán kerül szóba nyíltan egy átlagos iskolás életében, a különböző családokon keresztül a múlt traumáinak tovább élésébe is beleélhetjük magunkat. A könyv felépítésénél fogva nemcsak a múlt borzalmait tárja fel, hanem az iskolai kirekesztés és bántalmazás ellen is szót emel és megoldási lehetőséget is kínál a gyerekeknek.

NÉVJEGY

Cím: Egy fiú a csapatból

Szerző: Igaz Dóra

Kiadó: Pagony

Korosztály: 10 éves kortól

Fülszöveg: Dani felkavaró mondatokat hall az iskolában. „Kevés vagy, mint Hitlerben a jóindulat” – mondja egy osztálytársa, aki később a haláltáborokat is emlegeti. Dani kétségek között megy haza, és próbálja megemészteni a hallottakat. A szüleitől tudja, hogy ők zsidók, de ennél többet sosem sikerült kihúznia belőlük. Az internetet is segítségül hívja, de amit ott talál, attól csak még jobban megijed és összezavarodik. Amikor az osztálytársai kihagyják a focimeccsből, mivel hittanon alakítanak csapatokat, Dani végképp elkeseredik. Aztán megismerkedik a barátja idős nagypapájával, és a bácsi egy napon mesélni kezd a gyerekkoráról és 1944-ről...

KÖNYVAJÁNLÓ

„Olvasóvá nevelni a gyerekeinket jó példával és sok közösen olvasott könyvvel lehet. Ám néha nehéz a hatalmas kínálatban megtalálni, mi az, amit valóban érdemes a kezükbe adni.”
Steiner Zsófia főszerkesztő, négy gyerek édesanyja

A végső megoldás: a remény

„Ha már akkor tudtam volna, milyen hat év vár rám... nem panaszkodtam volna, hogy fogat kell mosnom, hogy fürödnöm kell, és este nyolckor el kell mennem aludni... tizenegy éves voltam, és fogalmam sem volt, miféle rémálom következik.”

Alan Gratz jól ismert történelmi fikció regényeiről. Ezúttal egy lengyel fiú valós történetét tárja elénk. Ez a regény már színről színre mutatja be a holokauszt borzalmait, ám a főhős gyermeki szemén keresztül nézve mégis befogadhatóvá válik az iszony. A Janeket körülvevő szereplőkön át meglátjuk, hányféleképpen lehetett megküzdeni a valósággal, mennyi szerencse és mennyi élni akarás kellett a túléléshez, hogyan mállik le az üldözöttről mindaz, ami korábban önmagává tette és hogyan lehet mégis ragaszkodni az emberséghez. Gratz könyve letehetetlenül izgalmas a felnőttek számára is. Úgy képes szőni a valóságon alapuló fikció szárait, hogy a legborzalmasabb pillanatokban is továbbcsodálja az olvasót és így képes legyen egészen a reményt kínáló végkifejletig eljutni.

NÉVJEGY

Cím: *A végső megoldás: a remény*

Szerző: Alan Gratz

Kiadó: Álomgyár

Korosztály: 14 éves kortól

Fülszöveg: *Mindent elvehettek tőle. Csak a reményt nem!*

Tíz koncentrációs tábor

Tíz hely, ahol éhezettették, kínozták, rabszolgamunkára hajtották

Ahol halomra gyilkolták a zsidókat. Nem volt esélye, tudta jól... Janek Grüner mégis életben akart maradni. Tizenegy éves volt, amikor a nácik bevonultak szülővárosába, Krakkóba. Mindent és mindenkit elvettek tőle, akit szeretett, táborból táborba hurcolták. Már nem volt neve, csak száma: ő volt a B-3087-es fogoly, ahogy azt a karjára tetoválták. A pokol hétköznapi valósággá vált. A zsúfolt marhavagonok, a barakkok, a kegyetlen őrök, a mindennap bőséggel arató halál. Felvonultak előtte a holokauszt azóta elhíresült rémei: Amon Göth a kutyáival, Mengele, Ilse Koch, a buchenwaldi boszorka, Birkenau krematóriumai, a wieliczka-i sóbánya...

Janek mindezt látta, ott volt. Valahogy mindig megmenekült a halál torkából, hogy aztán megint az életéért kelljen küzdenie.

Vajon túlélheti a borzalmakat? És ha sikerül is túlélni, visszakaphatja-e önmagát, vagy marad a B-3087-es fogoly, aki elkeseredetten kapaszkodik az élet utolsó szalmaszálába is?

Az itthon is hatalmas sikert aratott *Menekültek* című regény szerzőjének új nemzetközi bestsellere, igaz történet alapján.

TOVÁBBI AJÁNLATOK A KÖNYVESPOLCUNKRÓL:

Anne Frank naplója; Megélni, megvallani; MARSCHIED ÁDÁM: „Meghalni ifjan nem akartam...”; OTTLIK GÉZA: Iskola a határon; HERMAN WOUK: Dicsőség; SÓLEM ÁLÉCHEM: Tóbiás, a tejesember; TODD STRASSER: A hullám; RICH COHEN: Dühös zsidók; ANTONIO ITURBE: Az auschwitzi könyvtáros; BÁRSONY OTTILIA: Hol bujkálsz, Cinege?; LOIS LOWRY: Számláld meg a csillagokat

A lélek győzedelmeskedett: VIRTUÁLIS LÁTOGATÁS a valóságos Auschwitzban

CHANA DEUTSCH írása

Három háredi nő a legmodernebb virtuális valóság technológiával feltérképezte és filmre vitte az auschwitzi haláltábor, hogy elvigyék a történelmet azokhoz, akik másként nem juthatnak hozzá. Az eredmény hátborzongató és lenyűgöző egyben, mégis sokkal több ennél: a remény üzenete a múlt iszonyatából.

A film születése

Három háredi nő, Mirjám Kohén, Cháni Kopolowitz és Juti Neumann alkotta meg azt a háromdimenziós filmet, mely a legmodernebb technológia segítségével vezet körbe a nézőket a rettegett haláltáborban. Céljuk az volt, hogy a háredi közösség számára is bejárhatóvá tegyék a holokauszt leghírhedtebb koncentrációs táborát, Auschwitz-Birkenaut. A nem egészen egy évvel ezelőtt elkészült VR, vagyis virtuális valóság technológiát alkalmazó, 65 perces filmet nagy érdeklődés kíséri a háredi közösségen belül és azon kívül is. A filmet bemutató weboldalon megrendelhető a vetítés: a cég meghívásra a kiszemelt helyszínre szállítja a szükséges felszerelést, melyet gyakorlott személyzet kezel. Mivel semmilyen egyéb technikai eszköz nem szükséges hozzá, a vetítésre bárhol – bevásárlóközpontban, iskolában, közösségi centrumban – sor kerülhet.

Üzenet a tragédián túl

A szerzők számára fontos, hogy művük nem egyszerűen egy újabb, holokausztról szóló dokumentumfilm. Elsődleges céljuk, hogy bemutassák Auschwitzot azoknak, akik valami oknál fogva nem tudnak vagy nem akarnak odautazni, mégis szeretnék bejárni a tragikus emlékére helyet.

Az alkotók számára azonban fontos volt az is, hogy ne csak a tragédiát mutassák be, hanem ennél sokkal többet, ezért – mondja a virtuális bemutató weboldala – a film minden pillanatában a zsidó heroizmusra fókuszál. A filmből három változat készült: egy másfél órás a háredi közönségnek, egy egyórás az általános közönségnek és egy rövid a „türelmetleneknek”. A finanszírozást kisbefektetők, illetve családi és baráti kölcsönök segítségével oldották meg. A film eredeti nyelve héber, elkészült az angol szinkron és dolgoznak a francia és az orosz fordításon is.

Eszköz a holokausztoktatáshoz

A virtuális látogatás a krakkói zsidó közösségben kezdődik, innen halad tovább Auschwitz-Birkenaubá. A VR szemüvegek és a hozzájuk tartozó fülhallgatók segítségével a nézők szinte a helyszínen érezhetik magukat. A 360 fokos körpanoráma lehetővé teszi, hogy a „látogató” alaposan körülnézzon, a drónos felvételeknek köszönhetően pedig akár madártávlatból is megtekinthető a komplexum. Az ember szinte megérintheti a földet, az elgyötört testeknek egykor némi pihenést adó fapriccseket, a barakkok falát. A film narrátora egy szakképzett idegenvezető és a holokauszt elismert kutatója, Jisráel Goldwasser rabbi, aki végigvezeti a nézőket a krematóriumok, a hírhedt zuhanyzók, a barakkok és a vonatsínek fájdalmas emléké világán.

Izraelben a holokausztoktatás a tanterv része: a gyerekek egészen fiatal koruktól fogva hallanak a holokausztról, és a niszán hó 27-re eső holokauszt emléknapon (héberül *jom hásoá*) már az óvodások is felállnak, amikor az áldozatokra emlékezve az egész országban felbőgnek a szirénák és egy percre megáll az élet. Iskolásokhoz gyakran hívnak túlélőket vagy túlélők leszármazottait, hogy elmondják történetüket, történelemórán részletesen tanulnak a holokauszt eseményeiről és sok gimnáziumban szokás, hogy tizenkettedik osztályban ellátogatnak Auschwitzba. A nagy függetlenséget élvező és a világi tárgyakat jobbra mellőző háredi iskolák oktatási programjának a holokausztoktatás és az auschwitzi tanulmányút nem része. „Amikor annak idején nem sikerült meggyőzőnöm az iskolám vezetőségét, hogy mi is csatlakozhassunk az Auschwitzba látogató diákcsoportokhoz, nagyon elkeseredtem. Úgy éreztem, hogy kimaradok valamiből, ami a barátaimnak megadatik... Azt gondolom, hogy sokkal inkább kulturális, mint vallási oka van ennek. Nálunk elképzelhetetlen, hogy egy iskola külföldi utazásra vigye a diákokat” – magyarázta a projekt egyik megálmodó-

ja, Mirjám Kohén és hozzátette, hogy ez természetesen nem azt jelenti, hogy a háredi iskolákban ne esne szó a holokausztról, azonban sokkal szűkösebb eszköztár áll a rendelkezésükre az információ átadásához, mint a múzeumokat, filmeket, irodalmat felhasználó világi, illetve a vallásos-cionista intézményekben.

Három nő, három történet

A hászidizmus szlónimi ágához tartozó Cháni Koplowitz családjában gyerekkora óta napi téma volt a holokauszt: „A szlónimi rebbét a holokausztban gyilkolták meg. A legkisebb fiam az ő nevét viseli. A háredi közösség számára igen fontos a soá, ám szinte senki sem jut el azokra a helyszínekre, ahol mindez megtörtént” – mondta. Mirjám Kohén marokkói családból származik, nagypja megjárta a koncentrációs táborokat, és semmilyen német eredetű tárgyat nem enged be otthonába. A guri hászid Juti Neumann nagyszülei mindkét oldalról holokauszt túlélők, akik nem beszéltek soha az átéltekről. „Mindannyian háredi családban nőttünk fel, de más-más közösségben” – mesélte Kohén. „Az én szüleim Marokkóból vándoroltak Montrealba, majd onnan Izraelbe, az alkotótársaim egyike szlónimi, a másik pedig guri hászid. Ez segíthet abban, hogy minél több közösséghez juttathassuk el a filmet. A háredi filmes világ egyébként nem idegen tőlünk, mert korábban már több, háredi nőknek, illetve háredi oktatási intézményeknek szóló alkotást készítettünk”. A film internetes honlapján pedig ez áll: „Szerteágazó kutatást követően határoztuk el, hogy a lehető legmodernebb technológia segítségével lehetőséget biztosítunk azoknak, akik nem tudnak vagy nem akarnak elutazni Lengyelországba, hogy ők is átélhessék a fizikai látogatás által nyújtott, átütő erejű élmény... Úgy érezzük, hogy projektünk életbe vágóan fontos a holokauszttal kapcsolatos tudatosság előmozdítása szempontjából általában a zsidó közösségben és különösen a zsidó ifjúság körében”.

Technológia az emlékezés szolgálatában

Különböző háttérük és családi örökségük ellenére mindhármuk számára fontos az, hogy a háredi világban is meg-

felelő hangsúlyt és figyelmet kapjon a holokausztoktatás. Ennek érdekében sokféle, a háredi közösségekben nemigen ismert technológia és módszer felfedezése után végül megismerkedtek a háromdimenziós virtuális valóságot kreáló VR-technológiával is. Ekkor merült fel bennük az ötlet, hogy ez a módszer alkalmas lehet arra, hogy általa úgy ismertessék meg a soá eredeti helyszíneit a háredi tanulókkal, hogy a tanulmányúthoz nem kelljen elhagyniuk Izraelt. Így született meg a „Nic'chá háruách” – A lélek győzedelmeskedett – Auschwitz 360 fokban című, VR szemüveggel megtekinthető film, mely egy idegenvezető közreműködésével vezeti végig a nézőket az Auschwitz-Birkenau táborokomplexum különböző helyszínein. A film elkészítése természetesen nem ment akadályok nélkül. Először azzal szembesültek, hogy a használni kívánt technológiával addig csak rövidfilmek születtek:

HOHMECOLÓ

„Minden, VR filmhez értő szakember azt mondta, hogy legfeljebb tízperces filmeket gyártanak, ráadásul azokat az egyéni élményre szabják, ahol a szemüveget viselő néző maga alakíthatja a történeteket, interaktív módon. Mi azonban egy hosszú és közösségi élményre építő filmről álmodtunk. Kiderült, hogy újdonságot kell alkotnunk és csak magunkra számíthatunk” – mondta Kohén, aki ezután társaival elmerült a VR filmezés rejtelmében, majd vásároltak egy kamerát. „Sokat próbálkoztunk, mire rátaláltunk a megfelelő filmes nyelvre. Rájöttünk, hogy valami egészen újszerű dolgot viszünk véghez, mind a holokausztoztatás, mind a VR filmezés terén” – mesélte.

Forgatás a koronavírus közepén

A film elkészítését tovább nehezítették a koronavírussal járó utazási korlátozások, de végül 2022 nyarára elkészült az alkotás. A filmben egy valódi, sokat tapasztalt túravezető, Jisráel Goldwasser rabbi kalauzolja a nézőket, és a pusztulás mellett az egykori virágzó lengyelországi zsidó életről is sokat beszél. Goldwasser már korábban is foglalkozott a háredi közösség holokausztoztatásával: telefonon keresztül tett elérhetővé több ezer történetet, tanúvallomást és előadást azok számára, akik a technika más vívmányait nem használják.

Az alkotók először a Jád Vásem jeruzsálemi holokauszto- emlékközponthoz fordultak segítségért. Bár nyitottan fogadták a kezdeményezésüket, egyben rögtön közölték, hogy két dologban nem tudnak segíteni: nincs

módjuk az anyagi támogatásra és nem tudják kinyittatni az auschwitzzi múzeumot. Az asszonyok ugyanis a forgatáshoz nem tudták igénybe venni az Auschwitzban működő múzeum segítségét, mert akkor még zárva tartottak a járvány miatt. „Sokan mondták, hogy nincs esélyünk meggyőzni a nem túl nyitott lengyeleket, hogy beengedjenek a lezárt területekre, ezért az izraeli lengyel nagykövethoz fordultunk, bár választ nem vártunk. Mivel vallásos zsidó vagyok, sokat imádkoztam a sikerünkért. Azt mondtam a kolléganőimnek, hogy csak azért is leforgatjuk a filmet, még ha hajóval is kell Lengyelországba utaznunk. Végül megkaptam a múzeum egyik franciául is beszélő vezetőjének a telefonszámát. Mivel Montrealban születtem, én is beszélek franciául, így végre sikerült valakivel igazi párbeszédbe kezdenem” – mesélte Kohén, aki a forgatókönyvet is elküldte a múzeumnak. „Amikor értesítettek arról, hogy a vezetőség hamarosan összeül meg tárgyalni az ötletünket, gyertyákat gyújtottunk és zsoltárokat mondtunk. Lehet, hogy ezt sokan örültségnek vagy babonának tartják, de én úgy éreztem, hogy hatmillió zsidó áll mögöttem” – tette hozzá.

Az értekezlet négy órán át tartott. Végül megérkezett a telefonhívás: „Jöjjenek jövő hétfőn. Három napig forgathatnak a múzeumban”.

Érezhető fájdalom, sugárzó remény

Ezt követte az utazás gyors megszervezése és újabb nehézségek leküzdése. A korábban talált operatőr ugyanis lemondta a munkát és hirtelen kellett új munkatársat találniuk, aki végül sokkal alkalmasabbnak bizonyult a feladatra. A számos törölt vagy módosított repülőjárat miatt négy óra helyett huszonnégy órába telt, mire eljutottak Lengyelországba, de végül megérkeztek és munkához láthattak: „Hajnali fél öt, belépünk a kapun, melyen keresztül ezrek és milliók egyirányú útja vezetett, hogy aztán szentekként és tisztaságban távozzanak az ég felé, a kéményeken át. Először járunk itt. A szívünk hevesen ver, akár egy kalapács, ahogy a múzeum részéről ki-rendelt vezetők bezárja mögöttünk a kaput” – emlékszik vissza Cháni. „Kaptunk egy helyi idegenvezetőt, aki kinyitott minden helyiséget, amit csak kértünk. Tulajdonképpen nagy szerencsénk volt, mert a teljesen üres táborban tudtunk forgatni, hiszen turisták egyáltalán nem voltak. Időbeli megkötés sem volt [a járvány miatt], reggeltől estig dolgoztunk. Nem volt könnyű a munkára koncentrálni, mert a néma Auschwitz hangulata nagyon erősen ránk telepedett. Különösen anyaként volt nehéz feldolgozni a látottakat. Az érzelmeinket igyekeztünk beledolgozni a filmbe, de az igazán szörnyű dolgokat nem mutatjuk. Nem az a célunk, hogy depresszióba taszítsuk a nézőket. A fájdalom érezhető, de erő és remény is sugárzik a filmből” – mondta Kohén egy interjújában.

Mivel a járvány miatt nem voltak látogatók, a csapat különleges engedélyt kapott a vezetőségtől drónfelvételek készítésére: „Ott láttuk a monitoron ennek a pokolnak a hatalmas területét. A szemünk előtt terjeszkedett megdöbbenítő méretével. Tavasz, zöld fű, kék ég, faházak. Őzek és szarvasok futkosnak a fűvön, hiszen a helyszín üres és hívogató a számukra. A döbbenetes kontrasztok és a néma csönd ordítanak a fülünkbe, lábunk nem hajlandó mozdulni. Három napunk van. Milliók állnak a hátunk mögött. Emberek százazrei, akiknek el kell vinnünk mindazt, amit látunk. Ez a küldetésünk... Érzelmek és az akarat egymásnak feszülnek. Hagyjuk, hogy elborítsanak az érzelmek vagy lássunk intenzív munkához, hiszen soha vissza nem térő lehetőséget kaptunk a kezünkbe?” – írta később Kopolowitz. A munka nem várhatott. „Megnyílnak előttünk helyiségek, melyeket soha nem nyitnak ki és olyan helyekre lépünk be, ahova már régóta senki be nem tette be a lábát. Telnek az órák... A rabbi magára ölti a táleszát. Háttérben a kémény – és ekkor úgy éreztük, hogy ez a történet nem csak a háredieknek szól, ez népünk története, zsidó történet, melyet mindenkire el kell juttatnunk.”

További információ: <https://jvr360.co.il/en/>

A nagy Coca-Cola titok: hogy lett kóser a világ első számú üdítő itala? KÓSERSÁGI KÉRDÉSEK CENZÚRÁVAL – ÉS ANÉLKÜL

OBERLANDER BÁRUCH írása

2. rész

Volt idő, amikor a Coca-Cola egyet jelentett az Egyesült Államokkal: az amerikai életérzés kulturális ikonjaként mindenki azt itta, nem-zsidó és zsidó egyaránt. Aztán a Coca-Cola meghódította a világot, és ma már mindenhol isszák. Innen ered a mondás, hogy két dolog van, amit mindenhol meg lehet találni: a Coca-Cola és a Chábád.

„Ahelyett, ami tilos, azt egyék, ami megengedett”

Az előző részben megismertük a Coca-Cola útját a kóser-sághoz és hogy Geffen rabbi erről egy rabbinikus responsumot publikált 1935-ben.

Ebben Geffen rabbi a bevezető után így kezdi a döntése háttérének ismertetését:

„Érdeklődtek nálam a jól ismert üdítőitalról, a Coca-Coláról, amelyet városunkban, a Georgia állambeli Atlantában gyártanak. Kóser-e egész évi és peszáchi fogyasztásra? A gyárban végzett alapos vizsgálat és nyomozás után nyilvánvalóvá vált számomra, hogy ez az ital különféle növényi szirupokból készült, amelyet csak a cég egyes képviselői ismernek. Ezenkívül ez az ital több más típusú folyadékot is tartalmaz, amelyek közül az egyiket »murjásznak«, a másikat pedig »ánigrónnak« fogom nevezni. A murjász az egy zsíros folyadék, ami nem kóser és nem rituálisan levágott állatok húsból és faggyújából készül, amelyeket zsidóknak enni és inni tilos. A fent említett cég tulajdonosai úgy becsülték, hogy a murjász összetevő nagyon kis mennyiségben van jelen, aránya az italban 1 az 1000-hez. Ezt tanúsította nekem egy állami vegyész is, akinek mintát adtam a fenti italból. Ő azt mondta nekem, hogy a murjász alapanyag valóban csak 1 az 1000-hez arányban van jelen... Emellett a peszáchi felhasználást illetően aggodalomra ad okot a keverékben található ánigrón nevű összetevő, ami egy gabonaszemekből kinyert folyadék, amitől egyértelműen kovászossá vagyis cháméccé válik. Annak ellenére, hogy az ánigrón csak egy piciny része a keveréknek, a Coca-Colát mégis cháméccé teszi, mert a törvényeink szerint² a peszáchi keverékben lévő bárminemű kovász az ünnepi használatra alkalmatlanná teszi [az ételt/italt]...”

Ezután a sorozat előző részében³ már részletezett kétoldalas háláchikus érvelés következik, amiknek mentén a döntéséhez jutott, majd zárásként az alábbiakat írta⁴:

„Hálát adok az Örökkévalónak a lehetőségért, amit nekem adott és amely lehetővé tette nekem, hogy orvosoljam ezt a különleges helyzetet, és megvédjem a tömegeket attól, hogy faggyúból álló keveréket fogyasszanak, ami káréttal büntetendő bűn⁵, valamint a peszáchi cháméc fogyasztástól. Így most bekövetkezett, ami írva van [a Talmudban]⁶: ahelyett, hogy olyat egyenek, ami tilos, azt egyék, ami megengedett”.

A titkos összetevők cenzúrázása 1935-ben

A responsumot olvasva észrevehetjük, hogy Geffen rabbi nem nevezi nevén a glicerint és a későbbiekben az alkoholt sem, hanem kódnevet adott nekik. Két talmudi kifejezést választott a murjászt⁷, ami halzsír és -lé⁸ és az ánigront⁹, ami egy olajos mártást jelent¹⁰.

Erre azért volt szükség, mert a cég Harold Hirsch, a Coca-Cola cég ügyvédje útján figyelmeztette a vállalt titoktartási kötelezettségére. Geffen rabbi ugyanis megmutatta a responsum angol fordítását, amire válaszul Hirsch levélben a következőket írta¹¹: „Nagyon hálásak vagyunk azért, amit ezzel kapcsolatban tett, ugyanakkor a Coca-Colával kapcsolatban átadott információk bizalmasak, és nem szeretnénk, ha bármi is publikussá válna a Coca-Cola alapanyagaival kapcsolatban. Ezért arra kérem, hogy a cikkéből töröljön minden utalást a glicerintre vagy az alkoholra”. Geffen rabbi a kérésnek megfelelően járt el és a végleges verzióban már csak a kódnevek szerepelnek.

A titkos összetevők publikálása 1963-ban

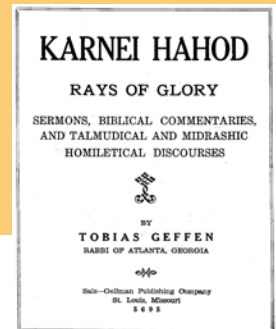
Később, 1963-ban Geffen rabbi újabb könyvet adott ki Nezer Joszéf címmel, aminek a végén újra közölte a Coca-Cola responsumot¹². Ebben a verzióban Geffen rabbi nyíltan megnevezte a két problémás alapanyagot. Feltételezhetjük, hogy ez az eredeti cenzúrázatlan verzió, amiből egyébként azt is megtudjuk, hogy cukrot is kevernek

קרני ההוד 244

בסיום ספרי חפני אני להביא דברים אחדים כעין מילואים למכתבי הגלוי אשר שלחתי לפני ירחים אחדים להרבנים דארצות הברית באמריקא וקאנאדא אודות משקה ה"קאקא-קאלא" קאלא" ועין כי במכתבי הנ"ל לא היה באפשרי לכאר הדברים היטב ולתת לפני הקורא כל צדדי היתיר ואיסור של המשקה הנ"ל כי אין מקום לזה במכתב, לכן גמרתי בדעתי שעתה כאשר הודות לאל וכיתי להוציא לאור ספרי החדש "קרני ההוד" ויש לי הודמנות מוכה לפרסם ברכים ולכאר כל הדברים הנוגעים לשקלא ומריא של יסודי איסור והיתר מהמשקה הנ"ל ולהעלותם בדפוס בתור תשובה לכל אשר שאלו אותי בענין זה ויתבררו ויתלבנו הדברים והרבנים וכל המתעניינים במשקה ה"קאקא-קאלא" ידעו בכירור אל נכון כל מה שנוגע למשקה ה"קאקא-קאלא" אחרי אשר יראו התשובה אשר אביא להלן בספרי זה.

תשובה בדבר משקה ה"קאקא-קאלא"

נשאלתי אודות המשקה הידועה בשם "קאקא-קאלא" הנעשה פה בעירנו אמלאנמא, גא. אם המשקה הנ"ל כשרה לשתות בכל השנה וגם בפסח. המשקה הואת אחרי דרישה והקירה בבית החרושת פה בעירנו נודע לי שהמשקה נעשית מתערובות שרפי צמחים שונים הידועים רק לתם ועוד איזה תערובות מיני נוזלים שונים אשר האחד מהם אכנה בשם "מורים" והשני אכנה בשם "אניגרון". ה"מורים" הזה הוא מין שומן נוזלי שנעשה מחלב ומבשר ושומן של בעלי חיים שמתות ונבלות ומזון סמילא שה"מורים" הזה הוא דבר שאסור באכילה ושתייה. ולפי דברי בעלי בית החרושת של המשקה הנ"ל, התערובות של ה"מורים" בהמשקה הוא במדה קטנה מאד כמו חלק אחד מאלף וכן העיד לפני כעמיקער אחד הממונה מהמלוכה פה שנתתי לו שיבחין המשקה הנ"ל ואמר לי שמצא כי רק חלק אחד מאלף מכל התערובות נמצא שם בה"מורים" הזה.

Geffen rabbi 1935-ben megjelent cenzúrázott responsuma

az üdítőitalba, ez szintén kimaradt a végleges verzióból... A responsum szedéséből látszik, hogy az nem e könyvvel egy időben készült, minden valószínűség szerint jóval korábban készítették elő a nyomdai kiadásra. Erre utal az is, hogy a responsum utáni kísérő szövegben szerepel, hogy a szöveg a *Kárné háhod* 1935-ös kiadásában fog megjelenni, azonban ott végül a fent már idézett cenzúrázott változat

látott napvilágot. A három szöveg három különböző módon van szedve (lásd az illusztráción: a '63-as könyv igen kezdetleges módon írógéppel íródott, míg a '35-ös kiadvány és a responsum cenzúrázatlan verziója két különböző betűtípussal, de nyomdai technológiával van szedve), ami végképp nehezen érthetővé teszi, hogy a cenzúrázatlan verzió mikor készült, hiszen a külalakja nyomdai elő-

תשובה בדבר משקה קאקא קאלא

נשאלתי אודות המשקה הידועה בשם "קאקא קאלא", הנעשה פה בעירנו אמלאנמא, גא. אם המשקה הנ"ל כשרה לשתות בכל השנה וגם בפסח.

בית החרושת פה בעירנו נודע לי שהמשקה נעשית מתערובות שרפי צמחים שונים הידועים רק לתם ועוד איזה תערובות מיני נוזלים שונים אשר האחד מהם אכנה בשם "מורים" והשני אכנה בשם "אניגרון". ה"מורים" הזה הוא מין שומן נוזלי שנעשה מחלב ומבשר ושומן של בעלי חיים שמתות ונבלות ומזון סמילא שה"מורים" הזה הוא דבר שאסור באכילה ושתייה. ולפי דברי בעלי בית החרושת של המשקה הנ"ל, התערובות של ה"מורים" בהמשקה הוא במדה קטנה מאד כמו חלק אחד מאלף וכן העיד לפני כעמיקער אחד הממונה מהמלוכה פה שנתתי לו שיבחין המשקה הנ"ל ואמר לי שמצא כי רק חלק אחד מאלף מכל התערובות נמצא שם בה"מורים" הזה.

Geffen rabbi 1963-ban megjelent cenzúrázatlan responsuma

NAZER YOSEF

Crown of Yosef

PART II

BIBLICAL COMMENTARIES
and
TALMUDICAL DISCOURSES

By
Tobias Geffen
Rabbi of Atlanta, Georgia

9723 - 1963

1121 Zimmer Drive, N.E.
Atlanta, Georgia

Tobias Geffen rabbi

készítésre utal, viszont a betűtípusa eltér mind a '35-ös, mind a '63-as könyvétől.

Ebben a később megjelent eredeti verzióban még erősen mentegeti magát, amiért nyilvánosságra hozza a döntése részleteit, „annak ellenére, hogy nem szoktam halachikus döntéseket hozni a nagyközönségnek”¹³. És valóban, a tíz megjelentetett könyvét legnagyobb részt talmudi vagy törői magyarázatok töltik ki, responsumok alig-alig akadnak benne. Úgy tűnik, nagy felelősségnek érezte, hogy az Egyesült Államok teljes zsidóságának szóló responsumot ad ki. Mint írja, csak azért hozza nyilvánosságra mégis a responsumot, mivel ő hirdette ki a Coca-Cola kóserságát, és emiatt úgy érezte, muszáj el is magyaráznia a hátterét.

Az azonban nem teljesen világos, miért közölte éppen ezt, a coca-colás cenzúrázatlan responsumot, majd három évtizeddel az első kiadás után. Arra gyanakszom, hogy talán egyértelművé akarta tenni a rabbik számára, hogy pontosan tudják, mik voltak a problémák és mi lett a megoldás, hiszen a cenzúrázatlan verzió nemcsak abban különbözik a cenzúrázottól, hogy megnevezi a problémás alapanyagokat, a glicerint és az alkoholt, hanem abban is, hogy jóval részletesebben tárgyalja a háláchikus kérdéseket (megjegyzem itt, hogy a témával foglalkozó kutatók¹⁴ ezt nem vették észre!). Ezeket a kérdéseket azért is érdemes alaposan megvizsgálni, mert végigvezetnek minket Geffen rabbi gondolatmenetén.

Mi a bizonyíték a glicerin kis mennyiségére?

Elsőként arról ír¹⁵, hogy ha a nem kóser glicerint használnát megengednék a *bitul* elve alapján, hiszen nagyon kis mennyiség kerül az üdítőbe, akkor felmerülne a kérdés, hogy honnan tudjuk bizonyosan, mekkora ez a minimális mennyiség. Amint felhívja rá a figyelmet, a cég tulaj-

donosainak nyilatkozatára ugyanis nem tudunk hagyatkozni, hiszen ők egyrészt érdekeltek a kósersági engedély megszerzésében¹⁶, másrészt, mivel nem-zsidókként nem vonatkoznak rájuk a kósersági törvények, így a témáról nem tudnak hitelesen nyilatkozni¹⁷.

Azonban, mint írja, hivatkozhatnánk az állami vegyész vizsgálatára is, aki korábban Geffen rabbi kérésére megvizsgálta az üdítőitalból vett mintákat és azonosította a glicerint¹⁸. Noha ő sem zsidó, így a nyilatkozata önmagában továbbra sem elfogadható, mégis van háláchikus lehetőség egy nem-zsidó szakember hivatalos nyilatkozatát figyelembe venni, arra hagyatkozva, hogy valószínűleg nem szeretné a szakmai hitelességét tönkretenni¹⁹.

Adalékanyag, ami összetartja a végterméket, mindenképpen tilos

A második kérdéshez²⁰ tudni kell, hogy a háláchá azt mondja, hogy egy olyan adalékanyagra, amely összetartja a végterméket, arra nem mondhatjuk, hogy olyan, mintha nem lenne²¹. Példa erre a tejből készült sajt: hiába minimális az oltóanyag, amit használnak hozzá, anélkül nem formálódna sajtta a tej, így nem alkalmazható rá a *bitul* elve²². Ugyanez lehet a helyzet a glicerinnel, ahogy Geffen rabbi a responsumban írja: „a gyártók szerint az a kis mennyiségű glicerint, amit az italba kevernek, segít abban, hogy ne romoljon vagy savanyodjon meg”. Ez alapján felmerül a kérdés, hogy egyáltalán lehet-e erre a *bitul* használni.

Geffen rabbi azonban egy nagyon eredeti gondolattal veti el ezt a problémát: ugyanis szerinte a glicerint nem létrehozza a Coca-Colát, hanem megakadályozza a tönkremenetelét. Így ez az elv valószínűleg nem képezné akadályát annak, hogy az üdítőre a *bitul* elvét alkalmazzuk.

Emlékeztetőül...

BITUL: A *bátél bösism*³² elve azt mondja ki, hogy ha a kóser ételbe keveredett nem kóser étel aránya kisebb, mint 1:60-hoz, vagyis kevesebb, mint 1,67%, az olyan, mintha nem lenne. Mivel a glicerint aránya a Coca-Colában 1:1000-hez, ezért elképzelhető, hogy nem kell tekintettel lenni rá a kóserság szempontjából.

GLICERIN: A glicerint az állati zsírból történő szappankészítés során keletkező melléktermék. Az élelmiszerekben és az italokban nedvesítőszerként, oldószerként és édesítőszerként használják, valamint segíthet az élelmiszerek tartósításában is. Mivel állati zsírból készül, ezért nem kóser és ily módon semmilyen étel vagy ital nem lehet kóser, ha glicerint van benne.

A glicerint el lehet távolítani

Végül a harmadik pont szerint²³, a kis mennyiségű tilalmas alapanyagra csak akkor lehet kimondani a *bitult*, ha nem lehet semmiképpen eltávolítani a kóser ételből. Ha azonban el lehet távolítani, akkor ezt meg kell tenni, nem szabad a *bitultra* hivatkozva bent hagyni. Jó példa erre a forró levesbe keveredett tilalmas zsírcsepp, amit egyben el lehet távolítani, ha a levest lehűtjük és a zsír megdermed²⁴. „Hasonlóképpen nálunk is, mivel a glicerint el lehet távolítani a [Coca-Cola] italból vegyi úton, ahogy a vegyészek ezt gyakran meg is szokták tenni”, akkor talán a glicerint is el kéne távolítani és nem lehet az egész italt nézve a *bitultra* hivatkozni. Ez azonban csak akkor érvényes, ha könnyen el lehet távolítani a tilalmas dolgot, a glicerint kivonása azonban hosszadalmas és költséges eljárás, így lehet, hogy mégis fennáll a *bitul* esete.

A zsidó társtulajdonos okozta nehézségek

Ezután a három a pont után, amelyek teljesen kimaradtak a cenzúrázott verzióból, következik az előző számban már tárgyalt probléma arról, hogy szándékos bekeverés esetén nem lehet a *bitultra* hivatkozni²⁵. Ahogy írtuk is, felmerült, hogy nem áll fenn kósersági probléma, ha nem-zsidó keveri a tilalmas dolgot a kóser ételbe. Ebben a cenzúrázatlan verzióban azonban Geffen rabbi azt is hozzáteszi, hogy ez az érvelés nem helyes, hisz „a Coca-Cola cég tulajdonosai között vannak zsidó társak is, egy vagy több”²⁶.

Mindezek, vagyis a *bitul* különböző nehézségei alapján jutott arra a konklúzióra, hogy a Coca-Cola az akkori állapotában nem volt kóser.

Kinek az érdeke volt a Coca-Cola kósersága?

A cenzúrázatlan verzió még egy érdekes tényre rávilágít a háláchikus érvelés bonyolultságán túl: „a Coca-Cola gyár tulajdonosai azt kérték tőlem, hogy igyekezzem megtalálni a kósersági engedély kiadásának lehetőségét. Ők azt akarják, hogy olyan ortodox zsidók is (akik nagyon odafigyelnek a törvényre és nem akarnak Isten őrizz megbotlani egy olyan tilalomban, amiben tilalmas zsír jelen van, ami nem kóserül levágott állatból származik) tudják élvezni és inni ezt a kellemes Coca-Cola italt”²⁷. Így jutott el ahhoz a megoldáshoz a szimpla tiltáson túl, hogy növényi alapú glicerint kéne használni. Érdekes módon ez is kimaradt a cenzúrázott verzióból, és így hiányzik annak a hangsúlyozása, hogy a cég kérte a kóserságot és ahogy említettük²⁸, csak az szerepel, hogy csak a fogyasztók részéről érkező igénynek akart eleget tenni.

A cenzúrázatlan responsumban mindezek mellett az is szerepel²⁹, hogy amikor ő kiadta az engedélyt „akkor már

több, mint hat hónapja, hogy a Coca-Cola italos cég a tanácsom alapján a tisztán növényi alapú glicerint használta, és itt az atlantai gyárban nem is található már más, csak növényi alapú és a saját kezű aláírásom szerepel minden egyes glicerines hordón”.

Teljesen érthető, hogy a Coca-Cola nem akarta, hogy a glicerint és az alkohol meg legyen nevezve a responsumban, annak ellenére, hogy ezek nem lényeges alapanyagai az üdítőitalnak. Hiszen minél kevesebbet tudnak az összetevőkről az emberek, annál erősebb a titok misztikum, amit a cég nagyon sikeresen használ a mai napig marketingfogásként. Ha végiggondoljuk, mennyi minden változott a végleges, cenzúrázott responsumban, arra a következtetésre juthatunk, hogy ezt Geffen rabbi is megértette és ezért húzta ki még a cukrot is a végleges szövegből. Az is érthető, hogy a háláchikus részből több szempontot is kihagyott, amik nem olyan lényegesek, mert ezek nélkül is ahhoz a konklúzióhoz jutott, hogy állati eredetű glicerint nem lehet használni. Az már meglepőbb, hogy kivette azt a részt is, amiből kiderül, hogy a kósersági vizsgálat magának a cégnek a kérésére történt. Lehet, hogy ez egy esetleges antiszemita támadást akartak óvatosságból megelőzni ezzel. Ez megmagyarázza azt is, miért hagyta ki azt, hogy van zsidó társtulajdonosa is a cégnek. Hogy ez nem volt egy elrugaskodott elképzelés, azt a későbbiekben látni is fogjuk, hiszen a támadás meg is történt a náci Németországban.

Geffen rabbi talán még egy rekesz kólát sem kapott a munkájáért

1935-ben tehát Geffen rabbi megadta a kósersági engedélyt a Coca-Colára, és innentől kezdve a Procter és Gamble évente adott ki nyilatkozatot arról, hogy a Coca-Colának szállított glicerint növényi alapú. Ennek alapján Geffen rabbi minden évben továbbra is rajtahagyta a kósersági engedélyt az üdítőn, noha sok haszna nem származott belőle.

Unokája, David Geffen a következőt írta róla³⁰: „Egy kis adalék a *zejdiról* (nagyapapa, jiddis – a szerk.) – az alatt a tizenegy év alatt, amíg vele tanultam és elvégeztem azokat a feladatokat, amelyekre kijelölt, soha egyetlen szót sem mondott nekem a Coca-Cola responsumáról. Szerény és becsületes ember volt, nem kapott semmilyen fizetést a Coca-Cola cégtől az úttörő háláchikus munkájáért, amit az üdítővel kapcsolatban véghez vitt. Még ingyen kólát sem kapott”. Egy másik unokája, Joel Ziff hasonlóképpen emlékszik rá egy apró eltéréssel, amit meg is írt nekem³¹: „Talán érdeklő, hogy a nagyapám soha nem fogadott el fizetséget a kósersági engedélyért. Minden Peszáchkor kapott egy rekesz kólát, de semmi más fizetsége nem volt”.

1 Kárné háhod 244–245. oldal; 2 SÁ OC 447:1., 4.; 3 Lásd Egység 161. szám 13–14. oldal; 4 247. oldal; 5 3Mózes 7:25.; 6 Mönáhot 44a.; 7 Ávodá zárá 29b.; 8 RáSI kommentárjában uo.; 9 Bráhot 35b.; 10 RáSI kommentárjában uo. és Sávuot 23a., lásd még Marcus Jastrow: A Dictionary of... the Talmud Babli and Yerushalmi... 84. oldal végén; 11 Mintz uo. 86. oldal; 12 Nezer Joszéf 2. kötet 157–161. oldal; 13 Uo. 161. oldal végén; 14 Lásd Egység uo. 15. oldal 1. lábjegyzet; 15 NJ uo. 157–158. oldal; 16 Sulchán áruach CM 37:1.; 17 SÁ EH 17:37. végén RÖMÁ; JD 69:10.; 18 Lásd Egység uo. 12. oldal végén; 19 Lásd SÁ uo. 98. Táz 2., SáCH 2. De lásd Mágén Avrahám 20:1.; 20 NJ uo.158. oldal; 21 Talmud, Ávodá zárá 35a. eleje; 22 Maimonidész, A tiltott ételek szabályai 16:26.; 23 NJ uo. 158–159. oldal; 24 SÁ uo. 98:4. végén RÖMÁ.; 25 Egység uo. 13. oldal végén; 26 NJ uo. 159. oldal; 27 Uo. 160. oldal végén; 28 Egység uo. 14. oldal eleje; 29 NJ uo. 161. oldal; 30 The Jewish Georgian 2013. november-december 34. oldal végén; 31 Lásd Egység uo. 15. oldal 17. lábjegyzet; 32 Sulchán áruach, JD 98:1.

NISZELTŐL A HANNÁIG és még tovább

PILLANATFELVÉTELEK A 20. SZÁZAD KÖZEPI KÓSER PESTRŐL

CSEH VIKTOR *írása*

A Judapest anno rovat legutóbbi fejezete a vészkorszak előtti két nagy kóser húsgyár történetét járta körbe, most pedig a felszabadulás utáni időszakot veszi górcső alá. Bár a kóserség a téma, a cikkben szó lesz elsősre ide nem illő területekről. Gyermekvédelem, művészvilág, Fradi? Bizony, ezek mind a fővárosi kóser világ mozaikdarabkái, melyek az írás végére mind a helyükre kerülnek.

Kóserség a vészkorszak utáni évtizedekben

Ha fellapozzuk Budapest betürendes, távbeszélő névsorát, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy a kóser infrastruktúra még a vészkorszak utáni években is jelentős volt. A felszabadulás után a túlélők megpróbálták visszatérni rituális élet szempontjából is a megszokott mederbe. A mai napig sokak számára legendás Niszelt étterem az elsők között volt, mely újranyitott régi helyén. Rosenthal Dávidné vendéglője, mely 1944 előtt még a Lujza utca 3. szám alatt volt,¹ a Wesselényi utca 18. alatt nyílt újra.² Ezen kívül a Kazinczy utca 57. szám alatt volt a Goldmann étterem³ és az 1936-ban⁴ alapított Karmel Orthodox Kóser Penzió az Andrássy út 43. alatt, melyet a kezdetektől Friedman Józsefné üzemeltetett.⁵

1948-ban ortodox kóser baromfi-kereskedők voltak: Fenákel Jónásné (Dob utca 18. – itt élőhal is volt), Fischler és Klein (Klauzál tér 14.), Oberländer Lázárné (Dob utca 31.) (*Oberlander Báruch rabbi nagyanyja – a szerk.*) és Teller Ignác (Kazár utca 4.). A Kazinczy utca 41. alatt pedig továbbra is működött Rebenwurzl Salamon és Izidor szalámi- és konzervgyára, melynek a Laudon (ma: Káldy Gyula) utca 3. című fióküzlete is megvolt.⁶

A felsorolt helyek voltak tehát a kóser étkezés és hús vásárlás 1948-as központjai, ám ezek között nem szerepelnek a hitközségi szociális konyhák, illetve esetleg azok a vállalkozások, melyek vagy nem tartottak telefont, vagy nem tüntették fel nevükben a kósért.

Ha pedig ezeket összevetjük az 1950-es telefonjegyzékkel, azaz a túlélők első nagyobb kivándorlási hulláma utáni időszakokkal, akkor jelentős fluktuáció figyelhető meg. Vagyis a kiszolgáló egységek száma ekkor jelentősen még nem módosult, csak a tulajdonosok személye és a helyszínek változtak: ortodox kóser húsrut, elsősorban baromfit az alábbi helyen lehetett kapni: Bükki Bélánénál (Déri Miksa utca 1.), Erbst Salamon mészárosnál és ugyanitt Kohn Albertinánál (Mátyás utca 5.), Fischler Gyulánénál (Klauzál tér 14.), Klein Kálmánál (Dob utca 31.), Spitzer Tibor mészárosnál (Lujza utca 11.) és stabilan működött a Rebenwurzl.⁷

Az éttermek közül a Niszelt és a Goldmann volt még talpon, bezárt viszont Rosenfeldné vendéglője és a Karmel penzió is.⁸

Rebenwurzl Berkovits-tól

A Rebenwurzl-féle húsüzemet 1957-ben Berkovits Mihály (Reb Jechiel Michl, 1896–1971), korábbi tulajdonostárs vette át,⁹ aki egyébként a Rebenwurzl-fivérek sógora is volt, miután 1923-ban Rebenwurzl Fridát (1887–1952) vette feleségül. Berkovits az ortodox hitközség egyik oszlopos tagja volt, akinek a Kazinczy utca 41.-ben saját imaháza is volt. A kommunizmus idején az akkori hitközség Orthodox Tagozatának volt vezetőségi tagja és az Orthodox Chevra Osztálynak az alelnöke, akiről halálakor Weisz Márton („Reb Majse”, 1904–1982), a budapesti ortodox főrabbi azt mondta, hogy a „balbosz típus kiváló megtestesítője” volt.¹⁰

Megyek a Kővárihoz...

Az egykori Rebenwurzl-féle húsüzem utolsó nagy korszakát, 1973-tól Kővári Dezső (szül.: Klein, Reb Mose Jehuda, 1927–2005) neve fémjelzte, aki 2002-ig a régi, Kazin-

Kővári Dezső máig emblematikus zománcablája

czy utcai udvari üzembem állította elő legendás fűszeres kolbászait, majd akkortól kezdve, a haláláig a Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség székházának földszintjén, a Dob utca 35. alatt rendezte be kis kóser manufaktúráját. Kővári Dezsőről – aki a Szerencs melletti Bekecsen született és a kassai jesiva bóchere volt, túlélte Auschwitz borzalmait és 1956-ban került a fővárosba – röviddel a halála előtt a Lauder Janvne iskola diákjai készítettek egy rövid portréfilmet *Dezső bácsi, a kóser hentes* címmel.¹¹

FORRÁS: MAOIH LEVÉLTÁR

Kővári Dezső mészáros (j) és Kesztenbaum Áron Cvi pesti sakter (b) a Kazinczy utcai húskimérés előtt

Kővári Dezső halálával egy korszak zárult le, bár zománcozott névtáblája ma is a Dob utca meghatározó vizuális eleme. Nevét ma is úgy emlegetik, mintha élne, aki a Dob utcai hús- és vegyesboltba megy, ma is azt mondja, hogy a Kővárihoz megy...

Niszel a találkozások helye

A Niszel kétségkívül a fővárosi zsidó – és művész – élet emblematikus helyszíne volt a 20. század közepén. Az éttermet, az álláshirdetések alapján, még 1928-ban nyitották meg a Rumbach utca 16. szám alatt.¹² 1938-ban átköltözött a Révay utca 14. szám alá „modern, finom ízléssel berendezett új helyiségébe”, ahol a továbbiakban is „ortodox kóser, igen ízletes ételek, szolid kiszolgálás” maradt a vendéglő programja a hirdetés szerint.¹³ Hovatóvább, a későbbi hirdetések nem félnek azt állítani, hogy a Niszel Budapest „legelegánsabb ortodox kóser étterme”, mely egyébként az erdélyiek és bácskaiak kedvelt találkozóhelye.¹⁴

Niszel Lipót (Reb Jechiél Jehuda, 1879–1959) és Goldmann József (Reb Jehuda, 1905–1989)¹⁵ tehát régi motorosok voltak már a kóser vendéglátásban, ráadásul rokonságban is álltak, Niszel ugyanis Goldmann apósa volt. Az ötvenes években összeolvadtak és akkortól kezdve mintegy két évtizeden keresztül a Révay utcai „Niszel” volt a főváros egyetlen kóser étterme.

Niszel úr halála után veje és leánya, született Niszel Piroska (1902–1975) vezette tovább az éttermet, akit halálakor mint a fővárosi vallásos zsidóság kiemelkedő aszszonyát búcsúztatták, s puritán jellemét és jószívűségét dicsérték.¹⁶

És a filigrán Niszel néni jóságát nem csak a vallásos zsidók dicsérték, hanem az ide járó művészvilág is. Rendszeres csütörtöki asztaltársaság volt Berda József (1902–1966) újpesti proletárköltő kompániája: „A társaság a lehető legtarkább és legvegyesebb volt. Az ezüstös hajú Zaymus plébános-író mellett felvillant olykor a kis Kabos lángvörös buksija. A bozontos bajszú főtí »jézusfaragó« Németh Kálmán az Adyt faragó Csorba Gézával koccintgatott. László Gyula, Zsolnay Béla tudós egyetemi tanárok esetleg valamelyik derék újpesti iparossal társalogtak, Kovalovszky Miklós, Vargha Kálmán finom tollú esztéták a főtí községi tanács zömök parasztjaival tárgyalták meg a világ sorsát. Bene Géza hivatásos festőművésznek éppen nem derogált valamelyik egyszerű grafikus szomszédsága. Bittery Lajos műfordító és e sorok írója [Kunszery Gyula – szerk.] a katolikus Új Ember folyóiratot képviselték, Darvas Szilárd humorista és Schwott Lajos karikaturista viszont a Ludas Matyit. Hadd említsük meg meg Jankovich

FORRÁS: FORTEPAN/BAUER SÁNDOR, KÉPSZÁM: 111507

A Niszelnél felszolgált bor Verpelétről érkezett, Gutstein Gyula pincéjéből, melyet Weisz Márton rabbi felügyelt.

Ferenc, Kónya Lajos, Juhász Ferenc, Mátyás Ferenc neves költőket, Makay Imre műfordítót, Szóke István nyelvészt, Antalfy Gyula szerkesztőt, Fehér Tibor, Zsolnay Vilmos írókat, Marton László tanárt... A feleségek is gyakori vendégek voltak. Ünnepeyesebb alkalmakkor nem hiányoztak Illyés Gyula, Kassák Lajos költők, Bárdos Lajos zeneszerző, Ortutay Gyula és Tolnay Gábor egyetemi tanárok...¹⁷

GÁL ANDRÁS FELVÉTELE

Niszel ortodox kóser vendéglő – 1960-as évek

S mi vonzotta a kor művész- és intellektuel világát a kóser étterembe? A bor. Berda József – ahogy Kunszery fogalmaz – „muslinca ösztönével” megérezte, hogy hol lehet jó bort kapni. Ugyanis ekkoriban nagyon lerontották a bort, a kocsmában kimért italokat csak úgy nevezték mint „zsuplé”, „morzsolt rizling” és „lehányka”... A kóser verpeléti bort viszont nem vizezték, így Niszel étterme hamar a filozsemiták gyülekezőhelye lett:

„Niszeléknél kellemes félhomály fogadott. Az étterem jobb oldali sarkában tolták össze az asztalokat, megfelelő számban az egybegyűlt társaság létszámához mérten. A bal sarokban – számlákkal, levelekkel, fényképekkel, különböző műtyűrökkel teleszórt asztal mellett trónolt az öreg tulaj egy kopott bőrfotelben. Az agg Niszel pátriárkai jelenség volt. Ráncos arc, bozontos fehér szakáll, ősz hajfürtjein az elmaradhatatlan fekete sábeszdekli.”¹⁸

És még egy kultúrtörténeti érdekesség: a Niszel étterem a Fradi szurkolók gyülekezőhelye is volt. A pajeszos Reb Jechiél Júda ugyanis ferencvárosi szurkoló volt, más futball drukkert állítólag meg sem tűrt a helyiségében...¹⁹

A Hanna éttermesítése

Manapság a Hanna Orthodox Kóser Éttermet mint az ország legrégebbi kóser éttermét emlegetik, azonban az „intézmény” története korántsem étteremként kezdődik. A „Hanna” név valóban ikonikus a hazai – s talán mondhatni, a Pesten gyakrabban megforduló nemzetközi – zsidók között, ám azt már csak kevesen tudják, hogy a Hanna egy gyermekvédelmi egyesületnek indult, mely a fővárosi szegény gyermekek nyomorát volt hivatott enyhíteni, elsősorban napi meleg ebéddel, telente meleg cipővel és ruhával, nyaranta pedig vidéki vakációval. Az egyesület szerény bázisa pedig a Kazinczy utca 51. egyik kis boltelyisége volt. Működése 1924-ben az alábbi módon festett:

„Vidám gyermekcsereg ült az asztaloknál. Valamennyien tiszták, kedvesek, okosak. Türelmesen várták az ebédet, melyet az üzlethelyiségből nyíló konyhában főznek.

Több úri leány ügyel rájuk felváltva, az ebédet is ők osztják ki a gyermekeknek. Minden ebédkiosztásnál ott buzgólkodik az egyesület agilis elnöknője: Heiden Dóra kisasszony.

A gyermekek ebéd előtt kezét mosnak s azután imádkoznak. Pont 12 órakor megkezdődik az ebédosztás. Csontlevesből, paprikás burgonyából és káposztás kockából állt az ebéd. Mohón fogyasztják el a kis emberek a jóízű ebédet. Magam is megízleltem a zsíros paprikás burgonyát és a káposztás kockát, igazán kitűnően van elkészítve, versenyezhetik bárkinek főztjével. A bolthelyiségből előléptetett étterem kicsi 200 gyermek befogadására, s ezért turnusokba osztják a kicsinyeket. Alig hogy az egyik csoport megebédelt, már jön a következő 50–60 éves gyermek ebédelni.²⁰

Az iskolai étkeztetés kezdetei 1919-re nyúlnak vissza, amikor a Joint Distribution of America megkezdte magyarországi működését. A főváros e célból iskolai konyhákat állított fel, ám mivel ezek nem voltak tekintettel a rituális étkeztetésre, ezért Frankl Adolf (1859–1936), az Orthodox Országos Központi Iroda elnöke – a Joint bizottság tagja – közbenjárt, hogy az étlapot megváltoztassák, óbudai Freudiger Ábrahám (1868–1939) hitközségi elnök az előjáróság nevében vállalta egy konyha felállítását, s így 1920 januárjában egy tornateremben kezdetet vette az iskolai ebédakció. Az igények folyamatos növekedésével pedig életre hívták a „Hanna” Gyermekvédelmi Egyesületet, mely 1930-tól a hitközség Kertész utca 32. szám alatti épületébe költözött.²¹

A Hanna átvészelte a második világháborút, a hitközségek kényszerezegyesítése után mint a Budapesti Izraelita Hitközség Ortodox Tagozatának Hanna Szociális Konyhája néven működött és egyben átvette az 1944-ig a Wesselényi utca 13. alatt fennálló ortodox Népasztal Egyesület tevékenységét is, azaz a vészkorszak után már nem csupán a gyermekeket, de az egész rászoruló, vallásos lakosságot etkeztette. 1956-ban a Dessewffy utcai Bikkur Cholim Egyesület konyhájának feladatait is a Hanna vette át. Mandula Sándor (1887–1969) tagozati elnök javaslatára az egységet az ortodoxia Dob utcai székházának második udvari frontjára költöztették, ahol 1966-ban Burger Dezső (1891–1973) építésmérnök – az Orthodox Tagozat oszlopos tagjának, előjárójának –²² tervei szerint „korszerű felszerelésű konyhát és tágas, szinte étteremszerű ebédlőt” építettek, ahol még egy függönnyel elválasztott kisebb helyiség is volt a jesiva tanulói részére.²³

Az „új” Hanna gárdája ekkoriban – a Hegedűs Gyula utcai zsinagóga egyik lelkes tagja – Vécsei Oszkár (1910–

1991) főszakácsból,²⁴ az akkor már 88 éves Friedmann Izsóné (szül.: Schwartz Ida, 1878–1976) vallási felügyelőből,²⁵ Ungár Izidor (1905–1977) adminisztratív vezetőből – aki egyben az ortodox tagozat pénzügyi előjárója is volt –²⁶ és a felszolgálókból állt. S ekkoriban már nem „csak” szociális alapon lehetett itt ingyen étkezni, hanem voltak fizetővendégek is, akik a „tehetségükhöz mértén fizettek”. Aztán idővel a Hanna egyre inkább mint étterem, sokáig a főváros egyetlen kóser étterme működött.

Ma már egészen más a helyzet, a Hanna nem az egyedüli kóser étterem, szomszédságában rögtön három másikat is találunk, a Carmelt, a Tel Aviv Cafét és a nemrég nyílt Shakhshukat. A szintén legendás Fröhlich cukrászda ugyan sajnos lekerült a főváros kóser palettájáról, de megnyílt a Brooklyn Bagel és egy ideje már működik a Meat-up kóser gyorsétterem is. S úgy tűnik, a sor bővülni fog!

FORRÁS: FORTEPAN / HÁMORI GYULA, KÉPSZÁM: 105253

A Hanna még a Kertész utcában, 1946-ban

¹ A budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) betűrendes távbeszélő névsora, 1943. január. 450. old.; ² A budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) betűrendes távbeszélőnévsora 1948. március. 225. old. A továbbiakban: Távbeszélő, 1948.; ³ Távbeszélő, 1948. 89. old.; ⁴ „Ortodox kóser penzió”, *Új Kelet*, 1936. 19. évf. 226. szám, 7. old.; ⁵ Távbeszélő, 1948. 124. old.; ⁶ Távbeszélő, 1948. 70.; 72.; 193.; 217.; 267. old.; ⁷ Budapesti Távbeszélőnévsor 1950. december. 69.; 101.; 121.; 235.; 237.; 373.; 414. old. A továbbiakban: Távbeszélőnévsor 1950.; ⁸ Távbeszélőnévsor 1950. 152.; 332. old.; ⁹ Perczel Anna, *Védetlen örökség*. Budapest: Városháza, 2007. 197. old.; ¹⁰ „Halálozások, Berkovits Mihály”, *Új Élet*, 1971. 26. évf. 24. szám, 6. old.; ¹¹ Jávori István, Polyák Ágoston, Fedelin János, Gazda Bence, Szaller Károly, Gyárfás Katalin: *Dezső bácsi, a kóser hentes*. Internet cím: <https://www.lauder.hu/mediatar/node/3127> [2023.01.10.]; ¹² „Mindenesleány”, *Friss Újság*, 1928. 32. évf. 173. szám, 8. old.; ¹³ „A régi, jóhirű Niszel”, *Egyenlőség*, 1938. 58. évf. 22–23. szám, 18. old.; ¹⁴ Niszel hirdetés lásd például: *Mult és Jövő* 1941. 31. évf. május; ¹⁵ „Az Ortodox Tagozat hírei – Halálozás”, *Új Élet*, 1989. 44. évf. 23. szám, 3. old.; ¹⁶ „Halálozások Goldmann Józsefné”, *Új Élet*, 1975. 30. évf. 10. szám, 6. old.; ¹⁷ Kunszery Gyula, „A »Niszel«”, *Új Élet*, 1969. 24. évf. 2. szám, 3. old.; ¹⁸ Uo.; ¹⁹ Szörényi László, „Niszel”, *Hittel*, 1990. 3. évf. 19. szám, 39–40. old.; ²⁰ „A »Hanna«”, *Egyenlőség*, 1924. 43. évf. 7. szám, 8. old.; ²¹ Deutsch Adolf dr. szerk., *A Budapesti Aut. Orth. Izr. Hitközség Iskoláinak Értesítője az 1930–31. tanévről*. Budapest: Iskolák Igazgatósága, 1931. 20–21. old.; ²² „Hírek – Burger Dezső halála”, *Új Élet*, 1973. 28. évf. 24. szám, 6. old.; ²³ „A HANNA szociális konyha új helyisége”, *Új Élet*, 1966. 22. évf. 23. szám, 4. old.; ²⁴ „Akik eltávoztak... Vécsei Oszkár”, *Új Élet*, 1991. 46. évf. 6. szám, 7. old.; ²⁵ „Halálozás – Friedmann Izsóné”, *Új Élet*, 1976. 31. évf. 14. szám, 6. old.; ²⁶ „Ungár Izidor halála”, *Új Élet*, 1977. 32. évf. 17. szám, 6. old. Külön köszönet Lóczy Tamásnak, a MAOIH levéltárosának a cikk létrejöttéhez nyújtott segítségéért!

Hatalmas közönségikert hozott az első Maimonidész gyermekszakkverseny

WALLENSTEIN RÓBERT *írása*

Több mint száz kisiskolás vett részt az EMIH első hivatalos szakkversenyén, amelynek ötlete eredetileg egy személyes tiszteletadás apropójaként született meg. A szervezőket is meglepő nagy érdeklődés nemcsak hagyományteremtést sejtet, de az újlipótvárosi Zsilip új programjának is alapjául szolgálhat.

Dávid fiunk a maga nyolc évével nem egy kifejezetten versenyző típus. Másodikos általános iskolásként, három év úszó- és másfél év sakktanfolyamos tapasztalattal a háta mögött eddig a három-négy különféle verseny lehetőségéből az összeset élből elutasította. Ezért is lepődtünk meg, amikor bejelentette, hogy ő is részt vesz a sakktanára, Szép Janó által beajánlott megmérettetésén, az I. Maimonidész gyermekszakkversenyen. Nem tudtuk, csak sejtettük: jó lesz a helyszínen vele együtt átélni az eseményt. Voltak bennünk kérdések, hiszen Janó mester feltűnően figyelmesen instruálta a résztvevőket, több „ráhangolódási” levelet is küldött. Minden bizonnyal őt is meglepte, hogy tanítványai közül, csak a Lauder iskolából vagy 15 gyermek nevezett a versenyre, amelynek szervezéséről sokat nem lehetett tudni előzetesen. Azonkívül, hogy parádés marketing-technikával valódi tömeget sikerült összehozniuk...

Amikor beléptünk a Maimonidész Gimnázium kellemes hangulatú előcsarnokába 20 perccel a hivatalos kezdés, és 5 perccel a nevezési határidő előtt, még kigyózó sorban álltak a sorstársaink a folyosókon. Mi lesz itt...? – kérdeztük magunktól. És a sor végén álló Glitzenstein Sámuel rabbitól is. Ő 10 éves Itzi fiával szintén első szakkverseny résztvevőként

mesélt. „Nagyon klassz, hogy ilyen sokan vagyunk. Nem tudom, hogy mi lesz, ez az első versenyünk. Itzi nem tanulta másoktól, magát képezte ki, és bárkivel is játszik, általában ő győz, ezért is jöttünk ide, tapasztalatot gyűjteni” – meséli a pesti Zsilip népszerű „Glici” – rabbija.

Amíg rajtuk kívül még vagy 25-30 jelentkezőt regisztrálnak, a büfében oldjuk a bennünk lévő feszültséget – csupa-csupa kóser finomsággal: friss, omlós pogácsák, babka-szeletek, csokis és fahéjas sütemények garma az asztalon. Szimpatikus az egyetemes, korrekt árszabás. Ennél már csak a Nespressoval futó, „becsületkassza”-alapon meghirdetett kávésarok vonz jobban. Jó látni ismerős arcokat, nagyszülőket, családok közösen lépik el a babzsákokkal, asztalokkal, székekkel berendezett „várótermet”. Persze várni sehol sem szeretünk, ezért hát fiunkkal és pajtásaival felkerekedünk, hogy körbekémléljük a verseny tényleges terepeit: egy nagyobb tantermet, és az iskola egészséges méretű – több mint 70 résztvevőt (!) befogadó – tornatermet. Ott vagyunk a bordásfal, a gumilabdák és a zsámolyok közötti kupák és érmek tárhelyeként szolgáló sarokban. Innen halljuk, ahogy ünnepélyes köszöntőkkel veszi kezdetét a program. Mert nem csak egy szakkversenyről van szó, hanem egy megemlékezésről

is: Dr. Erdős György ügyvéd tavalyi halála után a családja úgy gondolta, hogy mi sem lenne méltóbb visszaidézni a szeretett nagypapa szellemét, mint egy őt és az unokáját összekötő életre szóló élménnyel, a sakkal.

„Bükkföldön nyaraltunk, hatéves voltam, és nagyon tetszett, ahogy a medencében egy tábla körül, különféle figurákkal játszanak. Ezt észrevette nagypapám is, aki akkor, azon a nyáron bevezetett a sakk csodálatos világába” – idézi fel a saját sportolói karrierjének kezdetét Bohus Ádám, korábbi sokszoros magyar bajnok, korosztályos olimpiai résztvevő, FIDE-mester. Ádám és édesanyja, az EMIH rendezvény-szervezője, Erdős Judit néhány profi sakk-mesterrel és versenybíróval szövetkezve szervezőként felejtethetetlen napot varázsolt sok-sok gyermek számára. A többségnek ez volt az első hivatalos szakkverseny-élménye, természetesen járt is mindenkinek a végén az ajándécsomag.

„Eredetileg 30-40 jelentkezőben reménykedtünk, így elég nagy meglepetés volt, hogy összesen 123 nevezőnk volt. Voltak vidékről is, és több sakk egyesület is nevezte versenyzőit. Mindez felemelő érzés, ráadásul nagypapám emléke miatt is felejtethetetlen élmény az egész családnak” – emelte ki Ádám, aki 21 évesen ma már inkább közgazdasági tanulmányira koncentrál, és az aktív versenyzés helyett csak versenybíró-

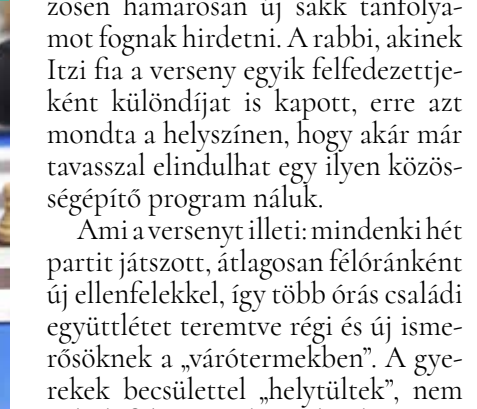

ként és szervezőként tart kapcsolatot a sakk világával. „Ez a nap sok résztvevőnek az első versenye volt. Több szülő-től is hallottuk, hogy szeretnék, ha ennek lenne folytatása, és ha segítenék nekik abban, hogy a gyerekeik akár szervezett keretek között is űzhessék a sportot” – mondta Ádám, aki szerint a sakk kifejezetten jó hatással lehet az általános iskolás korcsoportra, mert nemcsak fejleszti a memóriát, de felkészít egy stratégiai gondolkodásra is, és ezáltal megkönnyíti a tanulást más téren is.

Ádám bízik abban, hogy rendezvényük sikere feljogosíthatja őket a reményre, hogy jövőre is lesz Maimonidész sakkverseny, hiszen nagypaja emlékének ápolására ennél kevés jobb programot tudna elképzelni. A hagyományteremtő eseményt pedig szeretnék azzal is előkészíteni, hogy az újlipótvárosi Zsilip Központban Glitzenstein Sámuel rabbiékkal közösen hamarosan új sakk tanfolyamot fognak hirdetni. A rabbi, akinek Itzi fia a verseny egyik felfedezettjeként különdíjat is kapott, erre azt mondta a helyszínen, hogy akár már tavasszal elindulhat egy ilyen közösségépítő program náluk.

Ami a versenyt illeti: mindenki hét partit játszott, átlagosan félóránként új ellenfelekkel, így több órás családi együttlétet teremtve régi és új ismerősöknek a „várótermekben”. A gyerekek becsülettel „helytültek”, nem voltak folyosói rohangálások sem, és bár nem volt mindig szabályszerű, de voltak olyanok is, akik kisebb csapatokba verbuválva gyűltek oda barátaik mögé, hogy biztassák egymást. A szervezők minden játszma előtt elismerő szavakkal lelkesítették a gyerekeket, közben mintha maguk is elismerték volna saját meglepettségüket azzal, hogy többször is elmondták: áldott jelenség részesei vagyunk, hiszen minden kör technikai probléma nélkül zajlott, a kölcsönzött több mint 100 hivatalos versenyórával és a számítógépes adatrögzítéssel is minden flottul ment.

Ja, és Dávid fiunk 3 és fél pontjával az erős középmezőnyben végzett, azóta majd' minden este sakkozunk lefekvés előtt...

KILE

hetvennyolc

a budapesti gettó
felszabadulásának 78. évfordulója

Radnóti-est díszelőadás

Árny az árnyban...

monodráma Radnóti Miklós életéről és
költészetéről Turek Miklós előadásában

„Bolond, ki földre rogyván fölkél és újra lépked,
s vándorló fájdalomként mozdít bokát és térdet,
de mégis útnak indul, mint akit szárny emel,
s hiába hívja árok, maradni úgyse mer,
s ha kérdezed, miért nem? még visszaszól talán,
hogy várja őt az asszony s egy bölcsebb, szép halál.”

Ezekkel a sorokkal indul Radnóti Miklós (Budapest, 1909. május 5. – Abda, 1944. november 4. vagy 9.) Erőltetett menet című ikonikus, utolsó előtti verse, amelyet 1944. szeptember 15-én jegyzett be a tömegsírában megtalált legendás kockás füzetébe, megőrizve a tragikusan fiatalon meggyilkolt költő szenvedésének végnapjait. A Borból Győr felé tartó, hadifoglyokból – köztük zsidókból – álló erőltetett halálmenetben a költő lelkében viaskodott a hazatérés hiú reménye, és az árokperti agyonlövés veszélyének realitása. S – mint később írja – „fölkél és újra lépked.”

Turek Miklós egyszemélyes Versszínházának színészeként az újlipótvárosi Zsilip zsinagóga imatermében Radnóti Miklós 46 versrészletéből összeállított monodrámájának előadásával emlékezett meg az EMIH a budapesti gettó felszabadulásának 78. évfordulójáról.

A díszelőadást a zsinagóga zsúfolásig megtelt bejárati csarnokában, az emlékezés mécseseinek fényénél a Bu-

dapesti Fesztiválzenekar tagjaiból alakult vonósnégyes kamarazenéje nyitotta meg, majd Köves Slomó, az EMIH vezető rabbija felidézte Jekutiél Jehudá Halberstam (1905–1994) egykori kolozsvári ortodox rabbi tragikus, és mégis felemelő életének legfontosabb tanulságait.

A közössége által már fiatalon rebbéjüknek tekintett rabbit, a feleségét és tizenegy gyermekét a náci deportálták, s a koncentrációs táborból csak Halberstam rabbi szabadult élve, családját a fasiszták meggyilkolták. A második világháborút követően a tudós rabbi az Egyesült Államokba, majd Izraelbe költözött, ahol egy háredi negyed alapított, új közösséget szervezett, s Netanján kórházat is alapított. Újból megnősült, s újabb hét gyermeke született, akik közül az egyik fiú húsz esztendősen párt választott magának.

Az esküvő megkezdése előtt Halberstam rabbi rövid beszédet intézett az ünneplő közösséghez, énekelt és örömtáncot lejtett és csak ennyit mondott: „Győztünk.”

„Az élet győzedelmeskedett a holokauszttal borzalmi felett” – idézte Köves Slomó.

Majd emlékeztetett arra, hogy részben közvetlen közreműködésével 150 életinterjú készült holokauszttúlélőkkel Magyarországon, Izraelben és az Egyesült Államokban – amelyeknek többségéből ugyancsak kiderült az életigenlésnek erősebbnek kell lennie a haláltáborok pusztításánál.

Radnóti Miklós alig néhány méterre élt és alkotott a Zsilip zsinagógától. Emlékét Újlipótvárosban emléktáblák, egész alakos szobor, utca, kulturális központ őrzi. Élete utolsó szakaszának a Turek Miklós által tolmácsolt, klasszikussá nemesedett versei is ekként hathatták át a megemlékezők lelkét.

Eredetileg megjelent a zsidó.com-on

TUBISVÁT, A FÁK ÚJ ÉVE

DÉNES ANNA *írása*

Tu bisvát, vagyis svát hó 15. környékén a nappalok már érezhetően hosszabbak, elindulunk kifelé a télből. Izraelben ilyenkor – bár még nincs vége a télnek – sok helyen már hófehér virágköntösbe öltöznek a mandulafák, a tavasz ígését hozva magukkal. A Szukkotkor kezdődő esős évszak nagy része tu bisvátra már a hátunk mögött van Izraelben. A hideg és az eső (sőt, néha hó) ellenére a fák már készülődnek. Az élet más területein sem ritka, hogy éppen a legsötétebb és leghidegebb pillanatokban indul bimbózásnak valami egészen új és csodálatos dolog.

Svát hó 15-ét először a Misna (*Ros Há-sáná* 1:1.) említi a fák újéveként, Hilél iskolája szerint. Nagy vitapartner, Sámáj iskolája szerint azonban a hónap első napjára esik:

Négy újév van. Niszán elseje a királyok és a zarándokünnepek újéve. Elul elseje az állati tized újéve. Eliezer rabbi és Simon rabbi mondta: Tisré elseje. Tisré elseje az évek, a smiták és a jovelek, az ültetés és a zöldségek újéve. Svát elseje a fák újéve, Bét Sámáj szavai szerint. Bét Hilél azt mondta: tizenötödikén.

Ezek az újévek a Misna szerint nem különleges ünnepnapok, hanem szigorú határidők, melyek elválasztják az egyik évet a másiktól és elejét veszik a gazdasági, háláchikus vagy éppen politikai vitáknak – legalábbis bizonyos kérdésekben. Eből a szempontból a fák újéve sem ünnep, hanem egyszerűen egy olyan nap, aminek alapján be kellett fizetni a különféle adókat. A bölcsek által meghatározott nap előtt kialakult gyümölcs még az előző év esőit használta fel, a határnapot követően kialakult gyümölcs pedig már az új évhez tartozott. Ahogy a polgári időszámítás szerinti III–IV. század fordulóján élt talmudi bölc, Zérá rab-

bi mondta: „[A fák] eddig a napig az előző év vizeiből élnek, ettől a naptól fogva pedig ennek az évnek a vizeiből” (*Jeruzsálemi Talmud, Ros Há-sáná* 1:2.). A bölcsek végül – ahogy a

legtöbb esetben látjuk – Hilél véleményét fogadták el, és svát hó 15. lett a fák újéve.

Ennek a háláchában több szempontból is jelentősége van: az *orlá* (a három évnél fiatalabb fa termése), a *bikurim* (az első termésből hozott áldozat), a *máászer rison*, *máászer séni* és *máászer áni* (különböző tizedek), valamint a *smítá* (hetedik év) számításának meghatározása tekintetében is.

Tu bisvát a korai forrásokban kizárólag mezőgazdasági jelentéssel bír. Bár a napnak Izrael földje és a háláchá szempontjából igen nagy jelentősége van, nem ünnepelték úgy ünnepként, mint manapság tesszük. Tu bisvát ünnep mivoltának legkorábbi

ismert említésére körülbelül hetven évvel ezelőtt bukkantak rá a rengeteg értékes dokumentumot rejtő, úgynevezett kairói genizában, a kairói Ezra zsinagóga már nem használható szent iratok és egyéb dokumentumok tárolására használt, évszázados iratokat rejtő szobájában. A költő, a valószínűleg a X. századi Izraelben élt Jehuda ben Hilél rabbi versében dicséri a fákat és termésüket és egyben kifejezi azt a vágyat, hogy a nép visszatérhessen ősei földjére. A költemény minden második szakasza azzal kezdődik, hogy „a fák újéven”. A vers keletkezésének időpontjában nagyon kevés zsidó lakott Izrael földjén, a zsidó nép legnagyobb része a diaszpórában szétszórva élt.

Mivel a Talmudban semmiféle utalást nem találunk arra, hogy tu bisvátot ünnepként kezelték volna, arra a következtetésre juthatunk, hogy svát hó 15. mint ünnepnap éppen annak az eredménye, hogy a zsidó nép évszázadokon át ősei földjétől elválasztva élt. A gyümölcsévés a Szentföld, illetve a csak Izraelben betartható micvák iránti vágyakozást fejezte ki és megerősítette az ünnep-lőkben azt az érzést, hogy függetlenül attól, hogy adott időpillanatban hol

élnék, a zsidók valódi hazája Izrael. Bár eddig nem került elő semmilyen dokumentum a szokás kialakulásával kapcsolatban, úgy tűnik, hogy az ünnep a mai formájában Németországban fejlődött ki és a XVI. századra már egész Kelet-Európában ismert és népszerű volt. A nyugati és észak-afrikai közösségekbe csak ezt követően került. Sokan igyekeztek a helyi termés mellé egy-egy szem izraeli gyümölcsöt is szerezni, hogy ezzel is teljesebbé tegyék a Szentföldre való kapcsolódást. Mivel a hosszadalmas szállítás és egyéb nehézségek miatt a friss gyümölcshöz igen nehéz volt hozzájutni, elterjedt a szárított gyümölcsök, illetve a „bokszer”, vagyis a szentjánoskenyérfa termése fogyasztásának szokása. Lehetőség szerint Izrael földjének hét terménye (búza, árpa, szőlő, füge, gránátalma, olajbogyó, datolya) is helyet kapott és kap a mai napig a tu bisváti asztalon.

A cfáti kabalisták a XVII. században alkották meg a tu bisváti széder szokását. A széder során tóramagvárakat tartottak, és dicsérték Izrael földjét, illetve annak termését. E szokás első említését egy XVII. századi eredetű kabalisztikus szövegben találjuk, mely a *Pri ec hádár* – A díszes fa gyümölcse címet viseli. Az ismeretlen szerző által írott miszti-

kus szöveg említi azt a szokást, hogy harmincféle gyümölcsöt esznek meghatározott rend szerint és közben különféle imákat és szent szövegeket olvasnak fel. A peszáchi széderhez hasonló hangulatban zajló, négy pohár bor elfogyasztásával részekre tagolt ünnepi lakoma igen hamar számos közösségben tett nagy népszerűsége szert. A négyből az első pohár bor fehér, a második nagy része fehér, kevés vörössel keverve. A harmadik pohár fele-fele arányban tartalmazza a kétféle nedűt, az utolsó, a negyedik pohár pedig nagyrészt vörösbor, egy leheletnyi fehérrel keverve. Az ismert botanikus és az izraeli Neot Kedumim botanikus kert alapítója, Nogá Háreuvéni azt írja a *Nature in Our Biblical Heritage* (A természet bibliai örökségünkben) című könyvében, hogy a fehérből a vörösbe való átmenet éppen tu bisvát környékén megy végbe Izraelben: a fehér fatörzsek és túlnyomórészt fehér virágok helyét lassan átveszik a vörös végű bimbók és megjelennek, majd mindent elborítanak a vörös és fehér szellőrózsák. Ez a változás Cfáton, ahol a szokás kialakult, igen szembeötlő lehetett a kabalisták számára, akik nagyon szerették a Szentföldet, a természetet, és gyakran imádkoztak a mezőkön annak érdekében,

hogy minél mélyebben átélhessék Isten és az általa teremtett világ közelségét. A tu bisváti széder eredeti célja az volt, hogy minél szélesebb körben elterjessék Izrael földjének szeretetét, és ezzel is sietessék a végső megváltást. A bor színének változása is erre a különlegesen izraeli jelenségre emlékeztet.

Így tu bisvát ünnepe az évszázadok során egy további jelentéssel bővült: mezőgazdasági jelentősége mellett kifejezi a valódi hazába, az Erec Jisráelbe való visszatérés utáni vágyakozást. Amikor a cionista mozgalomnak köszönhetően egyre nagyobb tömegek költöztek az országba, tu bisvát ünnepe természetes módon vált a faültetés napjává. Kifejezett célja az volt ekkor, hogy Izrael elhagyatott és terméketlen földjét termővé, zöldellővé, virágzóvá tegyék, és felkeltsék a zsidók vágyát az ország benépesítésére. Tu bisvát Izraelben a mai napig a faültetés napja. Az ifjúsági szervezetek egész országot behálózó láncolatában ilyenkor mindenki kirándul és fákat ültet, hogy még szebbé, még zöldebbé tegyék a tejjel-mézzel folyó országot.

Az alábbiakban néhány gyümölcsös receptet kínálunk olvasóinknak. Figyelem! A tejes levest és a húsos tagine-t nem tálalhatjuk ugyanannál az étkezésnél.

HIDEG GYÜMÖLCSLEVES

tejes, gluténmentes

Hozzávalók: 1 üveg cseresznye- vagy meggybefőtt; 2 alma felkockázva; 1 citrom felkarikázva; 4-5 ek. cukor; 5 szegfűszeg; fahéj, gyömbér, szerecsendió ízlés szerint; 1 ½ l víz; 1 doboz tejföl

A hozzávalókat a tejföl kivételével töltsé lábosba, forralja fel, és lassú tűzön, nagyjából 20 perc alatt főzze készre. Keverje simára a tejfölt két merőkanálnyi lével, és kevergetés mellett eressze lassan a levesbe. Néhány órányi hűtés után már tálalható is az üdítő leves.

GYÜMÖLCSÖS CSIRKETAGINE

húsos; glutén- és tojásmentes

Hozzávalók: 2 kg csirkehús (comb és mell vegyesen); olaj; 2 nagy fej lila hagyma; egy-egy maréknyi aszalt szilva, szárított sárgabarack és szeletelt, hámozott mandula; ¾ pohár szilán (datolyaméz); 1 dl kóser fehérbor; víz

A tálaláshoz: szárazon pirított mandulaszeletek; felaprított friss koriander

A fűszerkeverékhez: 1 citrom reszelt héja; só, ízlés szerint; durvára darált bors, ízlés szerint; 1 kk. kurkuma; 5 nagy fokhagymagerezd, összetörve; egy darabka gyömbér lereszelve; ½ kk. római kömény; 1 kk. őrölt koriander; 1 kk. fahéj

A fenti fűszerek felhasználásával készítsen egy tálban fűszerkeveréket. Keverje össze alaposan, majd tegye félre. Vizsgálja át a szárított gyümölcsöket és bizonyosodjon meg arról, hogy nincs bennük bogár. A tagine aljában hevítsen olajat, dobja bele a húst, szórja rá a fűszerkeveréket, és alaposan, minden oldaláról pirítsa át. Ezt követően vegye ki az edényből a húst, szükség szerint pótolja az olajat, és tegye bele a vékony szeletekre vágott hagymát. Öntse hozzá a szilánt (legjobb, ha nem cukrozott változatot, hanem természetes datolyamézet használ), a fehérbort, dobja bele az aszalt szilvát és a szárított barackot, majd jól keverje el a hozzávalókat. Néhány percnyi párolás után még egyszer alaposan keverje át, ezután tegye vissza az edénybe a húst, és jellegzetes, csúcsos fedelével zárja le a tagine-t. (Amennyiben nem rendelkezik ilyen tállal, egyszerű lábosban is elkészíthető ez a fogás, de figyeljen nagyon oda arra, hogy az elpárolgott folyadékot pótolja, nehogy odaégjen a gyümölcsös szósz. A tagine tetejének kiképzése lehetővé teszi a gőz folyamatos forgását az edényben, állandóan nedvesen tartva a benne készülő ételt.) Tálalás előtt szórja meg szárazon pirított mandulával és friss korianderrel, majd tálalja kuskusszal vagy rizzsel.

rendelkezik ilyen tállal, egyszerű lábosban is elkészíthető ez a fogás, de figyeljen nagyon oda arra, hogy az elpárolgott folyadékot pótolja, nehogy odaégjen a gyümölcsös szósz. A tagine tetejének kiképzése lehetővé teszi a gőz folyamatos forgását az edényben, állandóan nedvesen tartva a benne készülő ételt.) Tálalás előtt szórja meg szárazon pirított mandulával és friss korianderrel, majd tálalja kuskusszal vagy rizzsel.

CSOKOLÁDÉBA MÁRTOTT CITRUSFÉLÉK

párve, glutén- és tojásmentes

Hozzávalók: 2 narancs; 2 mandarin; 2 tábla párve csokoládé; kókuszreszelék a szóráshoz

A gyümölcsöket tisztítsa meg és szedje gerezdekre. A csokoládét kis kockákra tördelve olvassza fel forró vízfürdőben. Béléljen ki egy tálcát sütőpapírral és az alját szórja meg kókuszreszelékkel. A narancs- és mandaringerezdek egyik végét mártsa az olvadt csokoládéba, majd sorban helyezze óvatosan a sütőpapírra. Ha mind-egyikkel elkészült, a gerezdek csokoládés részét szórja meg kókuszreszelékkel, majd egy órára tegye hűtőszekrénybe, hogy a csokoládé megdermedjen.

RÁADÁS

Tudta-e: a paradicsom – bár a konyhában a zöldségekkel együtt használjuk – valójában, botanikai szempontból, gyümölcs. További ráadás, hogy a már korábban is ismert koktélpáradicsomot Izraelben tették igazán jól termesztető, szállítható és eltartható terménnyé. Így aztán mi sem alkalmasabb a tu bisváti vacsora kiegészítésére, mint egy:

BAZSALIKOMOS PARADICSOM SALÁTA

Hozzávalók: két marék friss bazsalikomlevél; 15-20 szem érett, kemény koktélpáradicsom; 1 ek. extra szűz olívaolaj; ¼ fej lila hagyma; egy egészen kicsi só és bors, ízlés szerint

A paradicsomot mossa meg, és mérettől függően vágja 4-8 darabba. A bazsalikomlevelet áztassa vízbe és győződjön meg arról, hogy nincs a leveleken bogár vagy más kártevő. Szárítsa meg a leveleket és vágja fel. Vágja finomra a hagymát. Egy nagy tálban keverje össze a hozzávalókat és már tálalhatja is a friss, mediterrán jellegű salátát.

A rebbe soha nem téved!

DÉNES ANNA *meséje*

Chájim Zélig egyszerű és egyenes zsidó ember volt. Fogadója egy gazdag lengyel nemes birtokán állt. Tisztességesen dolgozott, és szívesen tértek be hozzá az emberek enni, inni, megpihenni, hiszen tudták, hogy mindig a lehető legjobb ellátásban részesíti a vendégeit. Ha valaki nem tudott fizetni, még az sem volt probléma, Chájim Zélig beleegyezett, hogy később adja meg a tartozását, és soha nem fogadott el többet, mint amennyivel tartoztak neki. Minden vendéget mosolyogva várt és mindenkihez volt egy kedves szava. Nem csoda hát, hogy sokan látogatták a fogadóját.

Egy napon azonban az uraság elküldte egyik szolgáját Chájim Zélighez azzal az üzenettel, hogy az uraság látni kívánja, igyekezzen mihamarabb megjelenni a kastélyban. Szegény Chájim Zélig rettenetesen megijedt: mit akarhat tőle a földesúr? Világéletében tisztességesen dolgozott, soha nem volt rá panasz. Mindig időben fizetett az uraságnak és ő elégedett is volt Chájim Zélig munkájával. Rossz érzésektől eltelve ment hát el másnap a kastélyba, ahol a nemes úr nem teketóriázott, rögtön a tárgyra tért: „Chájim Zélig, elhatároztam magam, fel is út, le is út, a családdal együtt el kell hagynod a fogadót és más foglalkozás után kell nézned.” – „Kegyelmes uram, mi rosszat tettem? Hát nem voltam mindig őszinte és tisztességes fogadós?” – kiáltott fel szerencsétlen emberünk, de az uraság hajthatatlan volt, Chájim Zélignek mennie kellett. Hazatérve kétségbeesve osztotta meg feleségével a szörnyű hírt. Egyikük sem értette, hogyan történt mindez, de abban egyetértettek, hogy Chájim Zélignek haladéktalanul el kell látogatnia Lubavicsba, hogy áldást kapjon a szent életű Cemách Cedektől, a lubavicsi rebbétől. Ahogy megérkezett, rögtön bebocsátást kért és nem sokkal később könnyek között önthette ki a szívét: „Rebbe, egész életemben kedvesen és tisztességesen bántam az emberekkel. És az uraság hirtelen mégis el akar bocsátani. Nem tudom, miért, nem árulta el nekem és azt se tudom, mihez foghatnék, hova mehetnék feleségemmel és kicsi gyerekeinkkel. Talán ha a rebbe levelet írna az alacsony Berelnek, ő gazdag és befolyásos ember, hátha meg tudná lágyítani az uraság szívét.”

A Cemách Cedek elgondolkozott és beleegyezett. Papírt, tollat vett elő és rövid levelet írt, amit borítékba zárva adott át a látogatójának. „Isten segítsen meg” – mondta, a fogadós köszönetet mondott és a következő pillanatban már kint is volt az ajtón. Bizakodón, rugalmas léptekkel indult hazafelé. Útközben elővette a borítékot, hogy elolvassa a rebbe ajánlását, de mit látott? Legnagyobb megdöbbenésére nem az alacsony Berelnek volt címezve, hanem épp a magasnak, aki olyan szegény volt, hogy sokszor még neki magának sem jutott étel az asztalára. Hogyan segíthetne éppen ő a fogadóson? Chájim Zé-

lig visszafordult, és a rebbe udvarába érve annak egyik fiába botlott. Kétségbeesésében neki mesélte el mi történt. „Tudnál talán szólni néhány jó szót apádnak, a rebbének az érdekemben?” – kérdezte. A rebbe fia ingerülten válaszolt: „Apám soha nem téved. Ha a magas Berelnek írta a levelet, akkor bizonyára neki is szánta. A helyedben nem teketóriáz-

nek, hanem egykettőre ellátogatnék Berelhez és átadnám a neki szóló levelet. Ő segít majd rajtad.”

A rebbe fiának magabiztossága felbátorította Chájim Zéliget, szíve megtelt reménnyel és elindult a magas Berel otthonába. Odaért, bekopogott és amikor Berel meglátta, hogy a rebbétől hozott levelet, azonnal kezet mosott, szép ruhát öltött és úgy vette át a küldeményt. Berel óvatosan kinyitotta a borítékot és figyelmesen elolvasta szeretett rebbéje sorait, majd így szólt: „Drága barátom, Zélig. Tagadhatatlan, hogy benne vagy a slamasztikában, és az sem kétséges, hogy szinte képtelenségnek látszik,

hogy meg tudjuk oldani ezt a helyzetet. Ha azonban a rebbe azt mondja, hogy nekem kell rajtad segítenem és ezt mind a ketten el is

hisszük, akkor a rebbe erejével és érdemében valóban elérkezik a segítség. Szedd össze magad, drága testvérem, és maradj velem az otthonomban, míg elérkezik a várva várt segítség.”

Chájim Zélig hirtelen elszégyellte magát. Míg ő bizonytalankodott, a magas Berel nem kételkedett egy pillanatra sem, erősen és megingathatatlanul hitt a rebbe áldásában. Ott is maradt hát Berel otthonában és várta a dolgok jobbra fordulását. Eltelt egy hét, de nem történt semmi. A második hét első napján elsötétült az ég és szakadni kezdett az eső. A fogadós fázósan húzta össze magán a kabátját és fájdalmas szívvel gondolt feleségére és gyermekeire. Könnyek csorogtak az arcán, de kitarzott, hiszen a rebbe áldásának beteljesülését várta. Késő

éjjel hangos kopogásra ébredt: „Engedjete be, megfagyok ebben a szakadó esőben idekint” – hallatszott egy könyörgő hang.

„Nyissatok ajtót, kérlek benneteket!” Chájim Zélig leszaladt a lépcsőn, felrántotta az ajtót és ki állt vele szemben? Nem más, mint az uraság, víztől csöpögő ruhában, ázva-fázva. Chájim Zélig már futott is, hogy felébressze a házigazdát: „Ébredj, Berel, vendégünk van! Itt van az uraság, aki el akarja venni tőlem a fogadót!” Berel befogadta éjszakára a nemes urat.

Másnap reggelre alábbhagyott a vihar, délre pedig már el is vonult. Az uraság induláshoz készülődött. „Köszönöm neked, Berel, hogy szállást adtál éjszakára. Megmentetted az életemet. Gazdag ember vagyok, kívánj bármit, teljesítem.” Berel így felelt: „Nagyon köszönöm az úr kedvességét, de Istennek hála, semmiben nem szenvedek hiányt”. A földesúr azonban hallani sem akart arról, hogy ne jutalmazza meg Berelt, aki végül azt mondta: „Van nekem egy barátom, bizonyos Chájim Zélig, a fogadós. Ha az uraság elveszi tőle a fogadóját, nem lesz hova mennie és nem tudja majd eltartani a családját sem. Ha mégis megtarthatná a fogadót, az lenne számomra az igazi ajándék”. A nemes úr gondolkodás nélkül így felelt: „Amit kértél, már meg is adtam. Chájim Zélig maradhat, ameddig csak akar. Ráadásul három évig nem is kell fizetnie nekem a fogadóért. Ez a legkevesebb, amit megtehetek azért az emberért, aki megmentette az életemet” – mondta. Még aznap magához hívatta Chájim Zéliget, hogy írásba adja neki az ígéretét. Amikor ez megtörtént, a fogadós megkérdezte: „Tisztelt nemes úr, egy dolgot áruljon el nekem. Miért akart egyáltalán megfosztani a fogadótól? Hát nem szolgáltam mindig tisztességesen és hűségesen?” Az uraság legyintett: „Ő, nem volt ebben semmi személyes. Valójában nem is az én ötletem volt. Tartoztam egy nagyobb összeggel az alacsony Berelnek és ő azt mondta, hogy elengedi a tartozásomat, ha a sógora megkaphatja a fogadót. Beleegyeztem. De már látom, hogy hiba volt és még időben meggondoltam magam.”

Chájim Zélig elgondolkozott és végül hangosan így szólt: „Valóban, egy cádik sohasem téved. A levél valóban a magas Berelnek szólt, csak ő tudott nekem segíteni.”

ÁLLJON MEG EGY PERCRE és gyönyörködjön az apró csodákban

CHANA DEUTSCH *írása*

A Báál Sém Tov, a haszidizmus alapítója (1698-1760) egy nyári napon a tanítványaival sétálgatott az erdő szélén húzódó, napsütötte szekérúton. A rebbe egyszer csak lehajolt és egy falevélre mutatott, mely éppen akkor hullott alá a fáról, majd így szólt: „Látjátok, kedves tanítványaim. Minden, ami a világban történik, Isten akaratára történik. Még ez az egyszerű falevél is éppen most és éppen itt hullott le.”

A Báál Sém Tov megkérte az egyik tanítványát, hogy emelje fel a levelet és egy apró hernyó feküdt alatta, melyet a nyári nap forrósága teljesen eltikkasztott, ám a lehulló falevél kellemes árnyékot biztosított neki és megvédte a nap sugaraitól. A Báál Sém Tov azt tanította, hogy a teremtett világ minden egyes apró pillanatát és legkisebb elemét is az Örökkévaló akarata irányítja és mindennek ideje és célja van a világon.

Vannak, akiket a természet szépsége és nagyszerűsége lelkesedésre, vagy akár érzélgősségre ösztönöz. Ez az érzés vagy lelkiállapot egy alapvető zsidó értékhez is kapcsolható, melyet így neveznek: *jirá* – félelem, áhítat vagy csodálattal vegyes félelem. *Jirát sámájim* – az ég félelme, másként istenfélelem. A tisztelettel vegyes félelemnek, illetve az áhítatnak ez az érzése hathatja át az embert, amikor a teremtett világ csodáit látva mélyes és mindent elborító tiszteletet érez Isten mindenütt jelen levő nagysága irányában.

Abraham Joshua Heschel Lengyelországban született amerikai rabbi (1907–1972) a következőképpen foglalta ezt össze:

„A *jirá* [áhítat, tisztelettel vegyes félelem] nem csak egy érzelem, több annál: a megértés egyik módja. Maga az áhítat egy, önmagunknál jóval nagyobb jelentésbe való bepillantás. Az áhítat az egyik módja annak, hogy kapcsolatban legyünk minden valóság misztériumával... Az áhítat lehetővé teszi számunkra, hogy felfogjuk a világban az isteni sugallatokat és érzékeljük a végtelen jelentőség kezdetét a kis dolgokban és a végsőt az egyszerűben.”

Ez az a módszer, melynek segítségével a természetet és az egész világot zsidó szemüvegen keresztül észlelhetjük. Fel kell fognunk, hogy minden mindennel kapcsolatban áll, és a világban minden apró részlet elsöprően jelentőségteljes az egész szempontjából.

Technikai vívmányoktól függő, képernyőhöz kötött, rohanó világunkban talán nagyobb szükség van erre az értékre, mint valaha. Fontos, hogy adjunk magunknak időt és lehetőséget arra, hogy átérezzük a minket körülvevő világ nagyszerűségét és bámulatosságát, mivel az ebből eredő megértés vezet el az embert ahhoz a felismeréshez, hogy a világ sokkal többet jelent saját egyéni igényeink pusztá kielégítésénél, és hogy több kapcsolatra van szükségünk, mint amit elektronikus készülékeink biztosítanak. Érdemes az utcán, a parkban, a kert végében és az erdő közepén is odafigyelni a minket körülvevő isteni csodákra és átélni a teremtés mindenben tetten érhető tökéletességét, legapróbb részletekig való kidolgozottságát, a teremtett világ félelemmel vegyes áhítatra méltó csodálatosságát.

Eredetileg megjelent a zsidó.com-on

Az Ön számára az **Olajág Otthonok** nyújtják a legoptimálisabb életformát,

amennyiben az alábbiak közül egy vagy több pont is igaz Önre:

- ♦ hosszú távú, biztos lakhatási körülményekre vágyik,
- ♦ szeretné megőrizni az önállóságát, függetlenségét, szabad mozgását,
- ♦ hozzátartozói távol élnek Öntől vagy elveszítette őket,
- ♦ nem akarja terhelni a családját a mindennapi problémákkal, egészségügyi gondokkal,
- ♦ Ön hosszabb-rövidebb ideje egyedül maradt,
- ♦ magányosnak érzi magát, közösségre vágyik,
- ♦ nehezeére esik a bevásárlás, mosás, főzés, takarítás, egyéb napi teendők,
- ♦ a folyamatos egészségügyi felügyelet biztonságot jelent Önnek,
- ♦ szeretne hasonló korúakkal ismerkedni, barátkozni, közös programokon részt venni,
- ♦ szereti tartalmasan tölteni a szabadidejét.

Az Olajág Otthonok

- ♦ önálló apartmanokkal,
- ♦ a napi terhek átvételével - mosás, főzés, takarítás stb.
- ♦ elhivatott, hozzáértő szakemberekkel,
- ♦ széles körű gondozási és egészségügyi szolgáltatásokkal,
- ♦ napi 24 órás ápoló személyzettel,
- ♦ helyben működő intézményi orvosi ellátással,
- ♦ rendszeres szakorvosi felügyelettel,
- ♦ gyógytorna, gyögmasszőr, sószoba, uszoda és egyéb egészségmegőrző szolgáltatásokkal,
- ♦ napi ötszöri, dietetikus által összeállított, menüválasztásos és kóser étkezési lehetőséggel,
- ♦ támogató közösséggel,
- ♦ széles körű program- és önmegvalósítási lehetőséggel **várja Önt!**

ZSILIP

TOVÁBBI PROGRAMOK ÉS INFORMÁCIÓ:
ZSIDOUNNEPEK.HU

03.06. PURIMI 03.07.

PARTY

9 771217 322001